

NICCOLÒ MACHIAVELLI

IZABRANO DJELO

Prvi svezak

Izabrao i priredio
DAMIR GRUBIŠA

Globus / Zagreb

БИБЛИОТЕКА
ОДЕЉЕЊА ЗА ФИЛОСОФИЈУ
И СОС

Клас. бр.

Свој.

УНИВЕРЗИТЕТ ЗАГРЕБ
УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

8164
15397

© GLOBUS, Zagreb, Jugoslavija

Recenzenti
FRANJO ZENKO
GORAN GRETIĆ

Uređivački odbor
VLADIMIR FILIPOVIĆ, GORAN GRETIĆ, JURE KAŠTELAN, FRANJO ZENKO

Vladar

(De Principatibus)

Preveo
IVO FRANGEŠ

nijedan od njih ne širi svoju vlast⁸². Najviše brige zadavali su u tome papa i Mlečiči. Da bi se Mlečiči mogli držati na uzdi, bilo je potrebno da se svi drugi sjedine, kako se to dogodilo prigodom obrane Ferrare⁸³; a da papa ne ojača, služili su se onim rimskim velikašima; ovi su bili podijeljeni u dvije stranke, na Orsinijevce i Colonnijevce, pa je uvijek bilo razloga za smutnju među njima; a kako su bili pod oružjem, papi na očigled, činili su papinstvo još slabijim i nemoćnijim. Doduše, kojiput bi se i javio poneki srčan papa, kao na primjer Sikst IV; uza svu sreću i pamet nisu se pape nikada mogli osloboditi spomenutih neugodnosti. Uzrok tome bila je kratkoća njihova života, jer u deset godina, koliko je, upoprijeko, svaki papa vladao, teško da bi dospio oslabiti koju od tih stranaka⁸⁴. Recimo da je jedan gotovo i uništio Colonnijevce, došao bi drugi, neprijatelj Orsinijevcima, pa Colonnijevce pridigao, ali ne bi imao vremena da zatre Orsinijevce. Upravo zbog toga se u Italiji malo držalo do papine svjetovne vlasti. No tada postade papom Aleksandar VI i pokaza bolje od svih dotadanjih do koje se moći može doći novcem i silom. Služeći se vojvodom Valentinom i provalom Francuza, izvrši Aleksandar sve ono o čemu sam govorio raspravljajući o Vojvodinim djelima. Papina namjera nije bila da učini Crkvu moćnom, nego Vojvodu: ipak, sve što je učinio, koristilo je veličini Crkve koja je, poslije njegove smrti i propasti Vojvode, postala baštinicom papinih napora. Poslije Aleksandra VI dođe papa Julije II i zateče Crkvu osnaženu: Romanja pod njezinom vlašću, rimski velikaši oslabljeni, a stranke im rasturene Aleksandrovim progonima. Osim toga, zatekao je utrt put stjecanju novca na način kojim se prije Aleksandra nije nitko poslužio.

Sve to Julije ne samo što je nastavio nego i pojačao⁸⁵, pa namisli prisvojiti Bolognu⁸⁶, uništiti moć Mlečića i istjerati Francuze iz Italije: to mu je i pošlo za rukom; no slava mu je još veća što je on to sve učinio da podigne Crkvu a ne nekog privatnika. Nadalje, zadrža stranke Orsinijevaca i Colonnijevaca u granicama u kojima ih je zatekao; i premda je među njima još ostao poneki povod koji bi mogao izazvati smutnje, ipak su ih dvije stvari držale na uzdi: prvo, veličina Crkve ulijevala im je strah, a drugo, to što nisu imali svojih kardinala; upravo je to bilo uzrok svih nemira među njima. Neće se te stranke nikad primiriti dokle god budu imale svojih kardinala; jer kardinali potpiruju strančarenje u Rimu i izvan njega, a velikaši su prisiljeni da ih brane. Tako iz častohleplja crkvenih velikodostojnika nastaju razmirice i nesloge među velikašima. Njegova svetost papa Lav X zatekao je, dakle, papinstvo u velikoj moći⁸⁷. Njegovi predšasnici ojačali su ga oružjem a svijet se nada da će ga on dobrotom i nebrojenim svojim ostalim vrlinama učiniti još moćnijim i uglednijim.

XII

O vrstama vojske uopće i o plaćenicima

Pošto sam posebice pretresao sve vrste država o kojima sam u početku odlučio govoriti i donekle razmotrio razloge njihova napretka i nazatka te pokazao načine na

⁸² To je ona Lorenzova »ravnoteža«.

⁸³ 1482. buknuo je rat između Mletaka i Vojvode od Ferrare, koji se želio osloboditi ovisnosti od njih. Sada se stvorila liga protiv Mlečića. Pristupili su joj papa Sikst IV, napuljski kralj Alfons, Lorenzo de' Medici, Ludovico Sforza. Rat je završen mirom u Bagnolu (1484), Ferrari je priznata nezavisnost, a Mlečiči su dobili Polesine.

⁸⁴ Sikst je vladao trinaest godina (1471–1484), Inocent VIII osam (1484–1492), Aleksandar VI jedanaest (1492–1503), Pije III manje od mjesec dana, Julije II deset godina (1503–1513).

⁸⁵ Machiavelli je neobično cijenio Julija II kao »vladara«, iako je on svojim bezobzirnim postupcima samo povećao talijanske nevolje.

⁸⁶ Osvojio ju je 11. studenog 1506.

⁸⁷ Lav X izabran je 21. veljače 1513. Machiavelli je ovo djelo pisao u prvim mjesecima njegova pontifikata, otuda tolike nade.

koje su ih mnogi nastojali zadobiti i zadržati, ostaje mi da općenito raspravim o neprilikama i o načinu da im se doskoči, jer one mogu izbiti u svakoj od njih⁸⁸. Mi smo već kazali kako je vladaru najvažnije da mu temelji budu čvrsti; inače mora propasti. Glavni temelji svih država, i novih i starih i mješovitih, jesu dobri zakoni i dobra vojska. Budući da ne može biti dobrih zakona gdje nema dobre vojske, a opet gdje je dobra vojska mora biti dobrih zakona, ostavit ću po strani raspravljanje o zakonima i govoriti o vojsci.

Vojska kojom vladar brani državu ili je njegova vlastita, ili plaćenička, ili pomoćna, ili mješovita. Plaćenička i pomoćna beskorisne su i pogibeljne, pa ako netko zasniva državu na najamnicima neće nikada biti ni jak ni siguran; jer plaćenička je vojska razjedinjena, častohlepna, bez stege, nevjerna; srčana među prijateljima, kukavna među neprijateljima; nema u nje straha pred Bogom, ni vjere s ljudima; postoji dotle dok nije napadnuta; u miru te pljačka ona, u ratu neprijatelj. Uzrok je tome što nema druge ljubavi ni razloga koji tu vojsku drži u službi, doli ono malo plaće; ali plaća nije dovoljna da bi najamnici pristali poginuti za tebe. Rado će biti tvoji vojnici dok ne ratuješ; no čim bukne rat, jedva čekaju da se izvuku i pobjegnu.

Ne bih se morao mnogo mučiti da ljude o tome uvjerim, jer je sadašnja propast Italije uzrokovana jedino time što se ona toliko godina oslanjala na plaćeničke vojske koje su, doduše, za nekoga, i postigle pokoji uspjeh i u međusobnoj se borbi istakle kao smione; no čim se pojavio tuđin, pokazao se pravo lice. Stoga je Karlu francuskom i bilo moguće osvojiti Italiju potezom krede⁸⁹, onaj koji je kazao da su tome krivi grijesi naši, kazao je pravo⁹⁰; samo što to nisu bili grijesi na koje je on mislio, nego oni koje sam ja iznio. A jer su to bili grijesi vladara, iskusili su i oni kaznu za njih.

Hoću da bolje prikažem nesreću što je nosi takva vojska. Plaćenički zapovjednici ili su neobično sposobni ili nisu; ako jesu, ne možeš se u njih pouzdati, jer će uvijek težiti za vlastitom veličinom, bilo da uklone tebe, koji si im gospodar, bilo druge, i to protiv tvoje volje; ako pak nisu sposobni, jasno je da će te upropastiti. A da se odgovori kako će svatko koji bude imao oružje u rukama, bio on plaćenik ili ne bio, učiniti isto, otpovrnuo bih mu da vojskom mora upravljati ili vladar ili republika. Vladar mora glavom otići da obavlja dužnost vojskovođe, a država mora poslati svoje građane. Pošalje li nekoga koji se pokaže kao nesposoban, mora ga maknuti; ako je pak sposoban, obuzdati ga zakonima, da ne prekorači svojih prava. Iskustvo nas uči da samo oružani vladari i republike ostvaruju velika djela, i da plaćenička vojska ne čini drugo doli štetu. Teže će se dogoditi da pod vlast nekog od svojih građana padne država koja ima vlastitu vojsku, negoli ona koja je naoružana plaćeničkom vojskom.

Rim i Sparta bijahu mnogo stoljeća pod oružjem i slobodni. Švicarci su do zuba naoružani, ali slobodni⁹¹. Kao primjer plaćeničke vojske u staro doba možemo uzeti Kartažane, koje nakon prvoga rata s Rimljanima umalo te ne podjarmiše njihovi plaćenici, iako su im na čelu stajali građani Kartage. Filip je Makedonski⁹² poslije smrti Epaminondine bio kod Tebanaca izabran zapovjednikom njihove vojske; iznijevši

⁸⁸ Do XI poglavlja Machiavelli je raspravljao o različitim svojstvima vladavina; odsad se razgovor vodi o svojstvima vladara.

⁸⁹ Čuveni francuski historičar Commines pripisuje tu poznatu izreku Aleksandru VI.

⁹⁰ Očita aluzija na Savonarolu koji je 1. studenoga 1494. propovijedao o grijesima i opaćinama, dok je Karlo VIII neposredno prijetio Firenci.

⁹¹ Švicarci su u Machiavellijevim očima moderni Rimljani: »Što se religije i vojske tiče, žive po drevnim uzorima« (*Rasprave*..., II, 16).

⁹² Primjer s Filipom Makedonskim malo je nategnut, kaže Russo u svome komentaru, jer Filip nije bio plaćenički vojvoda, nego saveznik Tebanaca i Tesalaca protiv Fokljana, u prvome Svetom ratu (355–353). Za drugoga Svetog rata Teba je stupila u savez s Atenom i bila poražena kod Heroneje, a grad su zaposjeli Makedonci. Otada je Filip sve više slabio nezavisnost Grčke.

pobjedu, oteo im je slobodu. Milanci, nakon smrti vojvode Filipa⁹³, uzeše u službu Francesca Sforzu da se bori protivu Mlečića; a on se, pobijedivši neprijatelja kod Caravaggia, sjedini s njime i pokori Milance, svoje gospodare. Njegov otac, Sforza, dok je bio u službi Ivane Napuljske, ostavi kraljicu u jedan mah bez vojske; ona, da ne izgubi kraljevstvo, bi primorana staviti se pod okrilje aragonskoga kralja. Što su Mlečići i Firentinci u prošlosti širili svoje države plaćeničkom vojskom a njezini zapovjednici ipak nisu postali tiranima nego su ih branili, odgovaram da je u tom slučaju Firentince pratila sreća; jer od sposobnih vojskovođa kojih se mogahu bojati neki ne pobijediše, neki naiđoše na otpor, a drugi opet upraviše svoje častohleplje drugim smjerom. Onaj koji nije pobijedio, bijaše Giovanni Aucut⁹⁴, a budući da nije pobijedio, nije se moglo vidjeti koliko mu je čvrsta vjera; ali će svatko priznati da bi Firentinci, da je pobijedio, bili prepušteni njegovoj volji. Sforza⁹⁵ je protiv sebe uvijek imao pristaše obitelji Braccio, pa su jedni na druge motrili. Francesco usmjeri svoje težnje prema Lombardiji, Braccio prema Crkvi i napuljskom kraljevstvu.

No da se pozabavimo onim što se zbilo prije malo vremena. Firentinci izabraše vojskovođom Paola Vitellija, čovjeka vrlo razborita koji je, iako niska roda, stekao velik ugled. Neće nitko zaniijekati kako bi Firentinci morali pristati na to da im on bude vladarom da je samo osvojio Rim; jer kad bi on bio prešao na stranu njihovih neprijatelja, ne bi im bilo pomoći; a da su ga zadržali, morali bi mu se pokoriti.

Ako ipak promotrimo uspjehe Mlečića⁹⁶, vidjet ćemo da su uspješno i slavno vojevali dok su imali svoju vojsku. Bilo je to prije negoli su počeli ratovati na kopnu; njihovi plemići i naoružan puk nastupahu neobično hrabro; no čim počеше voditi borbe na kopnu, zapustiše tu svoju vrlinu i povedoše se za običajima u Italiji. U početku napredovanja na kopnu nisu se morali bojati svojih vojskovođa jer nisu imali veliku državu a uživali su velik ugled; no čim se njihova vlast proširila, a to se dogodilo pod Carmagnolom⁹⁷, načiniše prvu pogrešku. Videći da je neobično sposoban, (pod njegovim su vodstvom potukli vojvodu milanskoga), a opazivši, s druge strane, kako se mlako drži u ratu, procijeniše da s njime više ne mogu pobijediti, jer on to neće, a ne mogu ga otpustiti, da ne izgube ono što su dobili; bijahu stoga prisiljeni da ga ubiju kako bi se od njega osigurali. Poslije su kao zapovjednike imali Bartolomea da Bergamo⁹⁸, Ruberta da San Severino, grofa Pitigliana i druge kod kojih su se morali bojati poraza a ne pobjede, kako se kasnije dogodilo kod mjesta Vailà, gdje su u jedan dan izgubili sve što su tolikim trudom stjecali osam stotina godina; jer takva vojska donosi spore, kasne i mršave dobitke, ali munjevite i nenaknadive gubitke. Budući da su me primjeri doveli do Italije, kojom su toliko godina gospodarile plaćeničke vojske, hoću da o njima progovorim poizdaljega, ne bi li se, kad vidimo njihov izvor i razvitak, ta pogreška što lakše popravila.

Morate, dakle, znati: čim je u ovo posljednje vrijeme počelo potiskivanje Carstva iz Italije⁹⁹, a papa u vremenitom svijetu zadobivao sve veći ugled, Italija se podijelila na

⁹³ Filippo Maria Visconti umro je 1447.

⁹⁴ Englez John Hawkwood, u službi Firentinske republike od 1377. do smrti 1393. Taj je vojskovođa, doduše, branio Firencu od vanjskih neprijatelja, ali nije bio kadar proširiti njezinu vlast.

⁹⁵ Muzio Attendolo Sforza i Braccio da Montone zapovjednici su dviju tipičnih plaćeničkih družina.

⁹⁶ Mlečani 1339. osvajaju Treviso, 1404. Vicenzu, 1405. Padovu i Veronu, 1428. Bergamo i Bresciu. Machiavelli ne napada to širenje, samo ističe da je to ometalo demokratiziranje Venecije: narod je ostajao tuđ tim pothvatima.

⁹⁷ Francesco Bussone da Carmagnola (1390–1432), prvo u službi kod Viscontija, potom kod Mletaka i protiv Viscontija. Zbog oklijevanja osumnjičen i smaknut (1432). Alessandro Manzoni prikazao ga je kao glavno lice istoimene tragedije.

⁹⁸ Bartolomeo Colleoni, vojnički zapovjednik bez velike slave. Poznat po veličanstvenom spomeniku što mu ga je u Veneciji podigao Andrea del Verrochio. Ruberto da San Severino još je manje važan; Conte di Pitigliano jest mletački plaćenik Niccolò Orsini.

⁹⁹ Poslije Fridrika II Hohenstaufa (umro 1250) počinje slabljenje carstva u Italiji. Već Dante napada njemačke careve što napuštaju Italiju. U Machiavellijevu doba Carstvo je tek uspomena.

više država. Mnogi od velikih gradova podigoše se s oružjem u ruci na svoje plemstvo koje ih je prije, uz carsku pomoć, ugnjetavalo, a Crkva ih u tom podupirala e da bi stekla što veću svjetovnu vlast; u mnogim drugim gradovima građani postadoše vladarima. Tako je Italija gotovo čitava pala u ruke Crkve i nekoliko republika. No kako niti svećenici, niti građani ne bijahu vikli oružju, počеше uzimati u vojsku strance. Prvi koji je pribavio ugled plaćeničkoj vojsci bijaše Alberigo da Conio iz Romanje¹⁰⁰. Iz njegove škole potekoše, među ostalima, Braccio i Sforza, u svoje vrijeme gospodari Italije. Poslije ovih dođoše ostali koji su sve do u naše dane zapovijedali najamničkim vojskama. Posljedak njihovih vrlina bio je taj da je Italiju pregazio Karlo, opljačkao je Luj, Ferdinand provodio svoju silu po njoj, a Švicarci je osramotili.

Prva je briga plaćenika bila da sruše ugled pješaštvu¹⁰¹ kako bi podigli ugled sami sebi. A evo zašto: nemajući države, oni su se izdržavali svojim zanatom; malen broj pješaka ne bi im mogao pribaviti ugled, a veći broj nisu mogli hraniti; stoga se ograničiše samo na održavanje konjaništva gdje s brojem koji mogahu držati postigoše zaradu i ugled. Stvar je bila dotjerala dotle da je u vojsci od dvadeset tisuća momaka bilo jedva dvije tisuće pješaka. Osim toga, služili su se svim sredstvima da sebi i vojnicima uštede trud i strah: u sukobima se nisu međusobno ubijali nego zarobljivali, i to bez otkupnine. Noću nisu napadali na tvrđave; a oni iz gradova nisu napadali na tabore; oko tabora nisu pobijali kolje i nisu kopali jarke; zimi nisu ratovali; sve to bijaše dopušteno prema vojnim pravilima koja su sami izmislili da bi, kako rekosmo, izbjegli i naporima i pogiblima; dok najzad ne uvališe Italiju u ropstvo i sramotu.

XIII

O pomoćnim, mješovitim i vlastitim vojnicima

Pomoćna je vojska (to je opet druga beskorisna vojska) ona kojom ti moćnik što si ga pozvao priskače u pomoć i u obranu. Tako je nedavno uradio papa Julije kad se, videći žalosnu sliku što mu je o sebi pružiše njegovi plaćenici u ferarskom ratu,¹⁰² poslužio pomoćnim vojnicima i ugovorio s Ferdinandom, kraljem španjolskim, da mu ovaj pomogne svojim ljudima i vojskom. Sama po sebi, pomoćna vojska može biti i dobra i korisna, ali je gotovo uvijek štetna po onoga koji je pozove: bude li poražena, uništen si, pobijedi li, u njezinoj si vlasti.

Iako je drevna povijest puna tih primjera, ja ću se ipak poslužiti svježim primjerom pape Julija II koji, hoteći zavojšiti Ferraru, nije mogao učiniti nepromišljenije odluke od te da se posve preda u ruke tuđinčeve. No dobra sreća papina udesi nešto treće, da ne bi pobrao gorke plodove svoga lošeg izbora; njegova je pomoćna vojska bila potučena kod Ravenne¹⁰³, uto iskrsoše Švicarci i protiv svakoga očekivanja natjeraše u bijeg pobjednike; i tako mu pođe za rukom da ne padne u ropstvo neprijatelja, jer bijahu potučeni, niti svojih pomagača, jer pobijediše tuđim oružjem, a ne svojim. Budući posve bez vojske, Firentinci dovedoše deset tisuća Francuza pod Pisu, u nakani da je osvoje¹⁰⁴; tom se odlukom izvrgoše najvećoj pogibiji u svojoj povijesti. Car u Bizantu¹⁰⁵, da se

¹⁰⁰ Umro 1401.

¹⁰¹ »Pješaštvo je žila kucavica vojske« – reći će na drugome mjestu Machiavelli.

¹⁰² Julije II osvojio je 1510. Bolognu i protjerao iz nje Alfonsa d'Este. Ovaj se nije dao, i papa je doskora izgubio Bolognu; tada je pozvao u pomoć Ferdinanda Katoličkoga.

¹⁰³ Pobijedio je Gaston de Foix, ali i poginuo u toj borbi. U isti čas priskočilo je dvadeset tisuća papinih Švicaraca i pobjeda se ponovno nasmiješila papi.

¹⁰⁴ 1500. godine.

¹⁰⁵ Car Jovan Kantakuzen pozvao je 1353. Turke u pomoć i udario tako temelje njihovoj višestoljetnoj prevlasti na Balkanu.

odupre susjedima, dovede u Grčku deset tisuća Turaka; a ovi, kad se rat završi, ne htjedoše iz nje: to je bio početak robovanja Grčke nevjernicima. Onaj, dakle, koji ne želi pobjeđivati, neka se posluži pomoćnom vojskom, jer je mnogo pogibelnija od plaćeničke. Ona je sigurna propast: čvrsto je ujedinjena i potpuno pokorna drugome; plaćenicima pak, ako ti nakon pobjede misle nauditi, treba više vremena i podesnija prigoda; nisu jedinstveni, ti si ih našao i ti ih plaćaš; netko treći, koga im ti postaviš kao zapovjednika, ne uspijeva odmah steći toliko ugleda da te može napasti. Ukratko, kod plaćeničkih četa pogibelnija je njihova tromost, kod pomoćnih četa njihova hrabrost.

Razborit će vladar, međutim, uvijek izbjegavati takve vojske i oslanjati se na vlastitu; radije će izgubiti bitku sa svojom vojskom, negoli pobijediti s tuđom pomoći, jer neće smatrati kao pravu pobjedu onu što ju je postigao tuđim oružjem. Neću ni malo oklijevati da kao primjer navedem Cesarea Borgiu i njegova djela. Taj je vojvoda upao u Romanju s pomoćnom vojskom; poveo je sve samog Francuza i s pomoću njegovom zauzeo Imolu i Forlì. No kad mu se poslije ta vojska nije učinila sigurnom, uze plaćenike, cijeneći da su manje opasni, pa unajmi Orsinijevce i Vitellijevce. Kad je, zatim, iskusio da su i plaćenici prevrtljivi, nevjerni i opasni, zatre ih i osnova vlastitu vojsku. Lako je sad uočiti razliku između jedne i druge od tih vojska, usporedimo li koji je ugled uživao vojvoda kad je imao samo Francuze, Orsinijevce i Vitellijevce s ugledom što ga je zadobio kad je osnovao vlastitu vojsku i sam se na sebe oslanjao; vidjet ćemo tada kako mu je ugled neprestano rastao, a cijeniti su ga ljudi počeli tek onda kad se svatko uvjerio da je on sam gospodar svoje vojske.

Nisam se htio udaljavati od talijanskih, svježih primjera; no ipak neću da propustim Hijerona Sirakužanina, jer sam ga već prije spominjao. Kad ga, kako već rekoh, Sirakužani izabraše svojim vojskovođom, uvidje odmah da njihova najamnička vojska nije korisna, jer joj zapovjednici bijahu poput naših talijanskih; a jer mu se činilo da ih ne može ni zadržati ni otpustiti, sasječe ih sve na komade. Nakon toga ratovao je svojom, a ne tuđom vojskom. Još ću navesti zgodu iz Staroga Zavjeta koja upravo pristaje na ovo mjesto. Kad se David ponudio Saulu da će podijeliti megdan s Golijatom, filistejskim izazivačem, Saul mu, da ga ohrabri, ponudi svoje oružje. David ga pripasa na sebe a onda odbije, govoreći kako ga ono sapinje, pa će radije poći na neprijatelja sa svojom praćkom i svojim nožem. Jednom riječju, tuđe oružje ili spada sa tebe, ili ti je preteško, ili te sapinje.

Karlo VII¹⁰⁶, otac Luja XI, pošto je svojom srećom i svojom hrabrošću oslobodio Francusku od Engleza, spoznade kako je nužno imati vlastitu vojsku, pa naredi da se u njegovu kraljevstvu ustroji konjaništvo i pješaštvo. Poslije toga kralj Luj¹⁰⁷, njegov sin, ukide pješaštvo i počne uzimati u najam Švicarce; ta je pogreška – za kojom se i drugi¹⁰⁸ povedoše, kako se sad jasno vidi¹⁰⁹ – bila uzrokom svih nedaća toga kraljevstva, jer je Luj – digavši ugled Švicarcima – oslabio ostalu svoju vojsku: pješaštvo je dokinuo i time konjanike učinio ovisnim o tuđem oružju, jer oni, navikli ratovati zajedno sa Švicarcima, misle da bez njih ne mogu pobijediti. Zbog toga Francuzi ne mogu odoljeti Švicarcima, a ne usuđuju se bez njih navaliti na drugoga. Francuske vojske bijahu dakle mješovite, dijelom najamničke, dijelom vlastite, a takva je vojska, sve u svemu, mnogo bolja od same najamničke ili same pomoćne, ali mnogo gora od vlastite. Neka zato bude dovoljan navedeni primjer; jer francusko bi kraljevstvo bilo nesavladivo da se

¹⁰⁶ Karlo VII (1422–1461) dokrajčio je stogodišnji rat uz pomoć Ivanke Orleanske.

¹⁰⁷ Luj XI (1461–1483) dokinuo je strijelce i uzeo u najam Švicarce.

¹⁰⁸ Ti drugi jesu: Karlo VIII, Luj XI, Luj XII.

¹⁰⁹ Misli na spomenutu bitku kod Ravenne koja se odigrala 1522, dakle jedva godinu dana prije no što Machiavelli piše *Vladara*.

Karlova uredba dalje provodila ili barem poštovala. Ali ljudi iz nerazboritosti započinu nešto što im se u taj čas čini kao dobro, jer ne pokazuje otrov koji u sebi krije; slično onome što sam već rekao o groznici sušičavaca.

Stoga vladar koji u svojoj državi ne raspoznaje boljke dok su još u zametku, zaista nije uman čovjek; ali to je dato rijetkima. Pa kad bi netko uzeo razmatrati koji je prvi uzrok propasti carstva rimskoga, naći će da je on javio kad su se počeli unajmljivati Goti, jer otada počne slabiti snaga rimskoga carstva a sva snaga što su je Rimljani gubili prelazila je Gotima¹¹⁰. Zaključujem stoga da nijedna država nije sigurna bez vlastite vojske, dapače, prepuštena je sreći na milost i nemilost, jer nema snage koja bi je u opasnosti obranila. Razumni ljudi uvijek su mislili i govorili ovako: »*Nihil sit tam infirmum aut instabile, quam fama potentiae non sua vi nixa*«. ¹¹¹ Vlastita je vojska ona koja je sastavljena ili od podanika, ili od građana, ili od drugih ljudi koji su o tebi ovisni: sve su ostale vojske najamničke ili pomoćne. Način, pak, na koji valja urediti vlastitu vojsku, lako ćemo pronaći pogledamo li uredbu one četvorice koju sam prije naveo i razmotrimo li kako je Filip¹¹², otac Aleksandra Velikoga, i kako su mnoge druge države i vladari bili naoružani i uređeni: u te se uredbu ja u svemu pouzdam.

XIV

Što mora vladar uraditi s obzirom na vojsku

Vladar, dakle, ne smije imati druge brige i druge misli niti se ičim drugim baviti doli ratom, vojnim pravilima i stegom; jer je to jedino zvanje koje dolikuje zapovjednicima, a njegova je moć tolika da ne samo podržava one koji su se kao vladari rodili, nego često puta običnim građanima pomaže da se popnu do te časti. S druge strane vidimo da su vladari, kad su više mislili na zabave negoli na oružje, gubili države. Prvi razlog s kojeg ćeš državu izgubiti jest zapuštanje ratnog umijeća, dok je prvi uvjet da državu stečeš iskustvo u tome umijeću.

Francesco Sforza postao je od obična građanina milanskim vojvodom zahvaljujući svojoj vojničkoj snazi; njegovi sinovi od vojvoda postadoše obični građani zato što su izbjegavali napore vojničkoga života. Među ostalim je nevoljama koje pogađaju nenaoružana čovjeka i ta da postaje vrijedan preziranja; a to je jedna od onih sramota kojih se, kako ćemo niže kazati, vladar mora čuvati. Naime, između naoružana i goloruka čovjeka nema nikakve usporedbe, a daleko je od razuma da se naoružan čovjek s drage volje pokori goloruku i da se goloruk osjeća siguran među naoružanim slugama: kad u jedne uđe srdžba, a u druge sumnja, sloge više nema. Stoga vladar koji se ne razumije u vojničke poslove pored ostalih navedenih nesreća, ne može biti ni cijenjen od svojih vojnika, niti se u njih pouzdati.

Vladar zato ne smije nikad smetati s uma vojničku vještinu, u miru više negoli u ratu. To može učiniti na dva načina: prvo vježbanjem, a drugo umom. Što se vježbanja tiče, mora svoju vojsku držati u stezi i pripravnosti; nadalje mora se neprestano baviti lovom i spomoću njega privikavati tijelo naporima. Tako će proučiti prirodu zemljišta, upoznati kako se dižu brda, kako se spuštaju doline, kako leže ravnice, tako će spoznati prirodu rijeka i močvara; tome mora posvetiti najveću brigu.

¹¹⁰ Dogodilo se to pod carem Valensom (364–378). Međutim, tu Machiavelli pretjeruje. Nije to bio razlog nego posljedica slabljenja rimskog carstva.

¹¹¹ Napamet citirana Tacitova izreka: *Nihil rerum mortalium tam instabile ac fluxum est quam fama potentiae non sua vi nixae* – Ništa nije tako varljivo i nepouzdan kao glas o moći koja se ne oslanja na vlastitu snagu.

¹¹² Filip je ustrojio falange; zahvaljujući njima Aleksandar je iznio tolike pobjede.

To je znanje korisno iz dva razloga. Prije svega, čovjek upoznaje svoju zemlju, pa će lakše naći način da je obrani; osim toga, krstareći tim mjestima i upoznajući ih, s lakoćom će shvatiti svaki novi položaj kad se ukaže nužda da ga prouči, jer brežuljci, doline, ravnice, rijeke, močvare koje se nalaze, recimo u Toskani, imaju neke sličnosti s onima u drugim pokrajinama, pa upoznajući ustrojstvo tla jedne zemlje možeš lako upoznavati i druge. Koji vladar nema toga iskustva, nema glavnoga svojstva što ga mora imati vojskovođa; jer to te iskustvo uči kako da pronađeš neprijatelja, kako da se utaboriš, kako da vodiš vojsku, kako da dijeliš megdan, kako da opsjedaš gradove, a sve u svoju korist.

Filipomenu¹¹³, tiraninu ahejskom, životopisci među mnogim pohvalama kojima ga obasiplju navode i to da u doba mira nije mislio ni na šta drugo doli na načine ratovanja, i da se često, kad bi se zatekao na polju, zaustavljao s prijateljima i raspravljao: »Kad bi se neprijatelj nalazio na onom brijegu, a mi s našom vojskom zatekli ovdje, tko bi bio u boljem položaju? Kako bi se na njih moglo navaliti, a da pritom sačuvamo bojne redove? Kad bismo se htjeli povući, kako bismo to morali izvesti? Da se oni povuku, kako bismo ih progonili?« – I iznosio bi, šetajući, prijateljima slučajeve koji mogu zadesiti svaku vojsku, slušao njihovo mnijenje, govorio svoje i potkrepljivao ga razlozima; zahvaljujući tim neprestanim razmišljanjima, nije ga u ratu mogla zadesiti nikakva nezgoda kojoj ne bi mogao naći lijeka.

Što se pak tiče učenja, vladar mora čitati povijest i proučavati djela velikih ljudi, paziti kako su se držali u ratovima, istraživati uzroke njihovih pobjeda i poraza, eda ih može nasljedovati, odnosno izbjegavati; a prije svega mora postupati onako kako su prije njega postupali neki veliki ljudi koji su kao uzore uzimali hvaljene i slavljene junake, držeći neprestano pred očima njihov život i djela. Tako se veli da je Aleksandar Veliki nasljedovao Ahileja, Cezar Aleksandra, Scipion Kira. I tko god pročita život Kirov od Ksenofonta, spoznat će poslije u Scipionovu životu koliko mu je to nasljedovanje bilo na slavu i koliko se Scipion u neporočnosti, ljubaznosti, čovječnosti i darežljivosti približavao onome što je Ksenofont napisao o Kiru. Toga se, eto, mora držati razborit vladar i ne smije doba mira tratiti u besposličarenju, nego od njega stvoriti blago kojim će se moći poslužiti u nevolji da ga sreća, kad se promijeni, zatekne pripravna e bi mogao odoljeti njezinim udarcima.

XV

S čega ljude, a posebno vladare, hvale odnosno kude

Ostaje nam da vidimo na koji način mora vladar postupati s podanicima i s prijateljima. Znam da su mnogi o tome pisali¹¹⁴, pa se bojim da me netko, kad se i toga laćam, ne uzme za preuzetna čovjeka, osobito zato što se u toj stvari udaljujem od savjeta koje su drugi davali. Ali namjera mi je da napišem nešto korisno po onoga koji će razumjeti, pa mi se činilo da je mnogo doličnije držati se zbiljske istine stvari negoli njezina privida. Mnogi su zamišljali republike i monarhije za koje se nije nikada ni vidjelo ni čulo da su odista postojale. Od toga kako se živi do toga kako bi valjalo živjeti toliko je daleko da onaj koji zanemaruje ono što se radi zbog onoga što bi se imalo raditi, prije da nastoji oko svoje propasti negoli oko održanja; među tolikima koji nisu

¹¹³ Vođa Ahejske lige.

¹¹⁴ Machiavelli ne aludira samo na antičke pisce, Platona, Aristotela, Ksenofona i druge nego i na srednjovjekovne traktatiste: Tomu Akvinskog, Dantea, Poggia, Pontana itd.

Filozofska biblioteka

Izdavač

Naklada Jesenski i Turk

Za izdavača

Mišo Nejašmić

Urednik izdanja

Ozren Žunec

Prijevod

Borislav Mikulić

Lektura

Ljiljana Cikota

Grafički urednik

Mario Ostojić

Dizajn naslovnice

Božesačuvaj

Tisak

Zrinski d. d., Čakovec

ISBN: 953-222-136-0

Objavljivanje ove knjige potpomogli su

Ministarstvo kulture Republike Hrvatske
Institut Otvoreno društvo — Hrvatska

www.jesenski-turk.hr

L E V I J A T A N

ili

Grada, oblik i moć crkvene i građanske države

Thomas Hobbes
od Malmesburyja

London, 1651.

Poglavlje XIII.

O prirodnom stanju ljudi u pogledu njihove sreće i bijede

*Ljudi su po
prirodi
jednaki*

1. PRIRODA je učinila ljude tako jednakima u tjelesnim i umnim sposobnostima da razlika između njih, premda se ponekad i nađe neki koji je tjelesno očigledno jači ili umno brži nego drugi, ipak, uzeto sve skupa, nije tako znatna da bi na temelju toga jedan mogao tražiti za sebe bilo kakvu korist na koju onaj drugi ne bi mogao polagati isto pravo. Jer, što se tiče tjelesne snage, i najslabasniji je ima dovoljno da ubije i najjačeg, bilo pomoću tajnih smicalica bilo udruživanjem s drugima koji se nalaze u istoj takvoj opasnosti.

2. Što se pak tiče umnih sposobnosti (ostavljajući po strani umijeća utemeljena na riječi i osobito sposobnost postupanja po općim i nepogrešivim pravilima, koja se zove znanje i koju posjeduju samo malobrojni, i to samo u nekolicini stvari, jer ona nije urođena sposobnost s kojom se radamo, niti se stječe kao promišljenost tako da se ugledamo na nešto drugo), smatram da postoji još veća jednakost među ljudima nego što je to snaga. Jer, promišljenost nije ništa drugo do iskustvo koje je u svako doba podjednako dano svim ljudima, u onim stvarima kojima se podjednako bave. Ono što bi takvu jednakost možda moglo učiniti nevjerodostojnom, samo je nečija tašta zamisao o vlastitoj mudrosti, za koju skoro svatko misli da je ima više od obične svjetine, to jest, više od svih drugih osim samoga sebe i nekolicine drugih koje prihvaća bilo po slavi bilo zbog natjecanja sa sobom. Naime, ljudska narav je takva da koliko god ljudi priznavali da i mnogi drugi mogu biti pametni, rječiti ili obrazovani, ipak će teško vjerovati da ima mnogo tako mudrih kao što su sami, jer, njihova vlastita pamet čini im se nadohvat, a pamet drugih udaljena. No, to samo dokazuje da su ljudi u toj točki više izjednačeni nego nejednaki. Jer, obično nema boljeg znaka jednake raspodjele nečega od toga da je svatko zadovoljan sa svojim udjelom.

*Iz jednakosti
proizlazi
nepovjerenje*

3. Iz jednakosti naših sposobnosti nastaje jednakost nade u postizavanje ciljeva. Stoga, ako dvojica žele istu stvar koju ipak ne mogu uživati obojica, oni postaju neprijatelji i na putu prema cilju (a to je u prvom redu vlastito održanje, a samo ponekad zadovoljstvo) pokušavaju uništiti ili podčiniti jedan drugoga. Upravo otud se događa da će tamo, gdje se

neki provaljivač nema čega drugog bojati osim snage jednog jedinog čovjeka koji sadi, sije, gradi ili posjeduje neko prikladno obitavalište, drugi vjerojatno doći opremljeni združenim snagama da ga liše posjeda i oduzmu ne samo plodove njegova rada nego također život i slobodu. No, i sam osvajač će biti u sličnoj opasnosti od drugih.

4. Zbog tog nepovjerenja jednih prema drugima ne postoji ni za koga razumniji način da se osigura osim preduhitrenja, a to znači, da silom ili lukavstvom vlada nad svim drugima toliko dugo dok nestane svaka druga sila dovoljna da ga ugrozi. Ali, ona ne smije biti veća nego što iziskuje njegovo održanje ili što je općenito dopušteno. Budući pak da postoje oni koji nalaze užitak u promatranju svoje moći osvajanjima koja sežu dalje nego što to iziskuje njihova sigurnost, oni drugi koji radije žive na miru u skromnim granicama i ne povećavaju svoje snage osvajanjima, ne bi bili u stanju odolijevati na dug rok, jer ostaju samo pri obrani. Prema tome, širenje vlasti nad drugima je čovjeku nužno za održanje i trebalo bi biti dopušteno.

*Iz
nepovjerenja
rat*

5. Nadalje, ljudi ne nalaze uživanje (već, naprotiv, velik dio nezadovoljstva) u tome da ostanu na okupu tamo gdje nema sile koja bi ih nadvladavala strahom. Naime, svaki čovjek nastoji da ga drugi cijene u istoj mjeri kao on sam. Na svaki znak prezira ili podcjenjivanja on prirodno teži da od preziratelja iznudi veće poštovanje, već prema dosegu svoje hrabrosti (koja tamo gdje nema nikakve zajedničke sile da ih drži u miru, seže dovoljno daleko da se međusobno unište), i to tako da onima nanese štetu, a ostalima da pruži primjer.

6. Tako u ljudskoj prirodi nalazimo tri načelna uzroka sukoba: prvo je natjecanje, drugo nepovjerenje, a treće slava.

7. Ono prvo navodi ljude da se napadaju radi dobiti, drugo radi sigurnosti, a treće radi ugleda. Oni prvi se koriste nasiljem da bi postali gospodarima osoba drugih ljudi, njihovih žena, djece i stoke; drugi je koriste da bi se obranili; treći, opet, zbog tričarija kao što su nečije riječi, osmijeh, drugačije mišljenje ili bilo kakav znak nepoštovanja, bilo to izravno na račun svoje osobe ili posredno na račun roda, prijatelja, nacije, zanimanja ili imena.

8.⁶⁷ Time postaje očigledno da se ljudi, dok žive bez zajedničke vlasti koja ih drži u strahu, nalaze u stanju koje zovemo RAT, i to rat svakog čovjeka protiv svakog drugog. Naime, rat se ne sastoji samo od bitaka ili borbenih djelovanja, rat leži i u protoku vremena u kojem je volja

*Izvan građan-
skih država
posvuda po-
stoji rat svih
protiv svih*

za natjecanjem kroz borbu dovoljno izražena, i zato se za određenje prirode rata mora uzimati u obzir pojam *vremena*, isto kao i kod prirode vremenskih prilika. Naime, kao što narav lošeg vremena ne leži u jednom ili u dva kišna pljusk, već u sklonosti k tome kroz nekoliko dana uzetih zajedno, tako se ni narav rata ne sastoji u trenutnim borbama, već u uočenoj sklonosti k tome kroz cijelo ono vrijeme u kojem ne postoji jamstvo o suprotnom. Sve ostalo vrijeme se naziva MIR.

*Nepogodnosti
takvog rata*

9. Zato, što god da slijedi iz nekog ratnog doba, u kojemu je svaki čovjek neprijatelj svakom čovjeku, isto to slijedi iz vremena u kojem ljudi žive samo s onom sigurnošću koju im jamči njihova vlastita snaga i njihova vlastita dovitljivost. U takvom stanju nema mjesta ljudskoj radinosti, jer njezini plodovi su nesigurni; dosljedno tome, nema ni obrade zemlje, ni plovidbe, niti korištenja prekomorske robe; nema ni udobne gradnje, oruđa za pokretanje ili premještanje onoga što zahtijeva puno udružene snage, ni znanja o površini zemlje, računanja vremena, vještina, slova, društva, a što je najgore od svega, vlada samo neprestani strah i pogibelj od nasilne smrti, ljudski život je usamljenički, siromašan, prljav, težak i kratak.

10. Nekome tko nije dobro odmjerio ove stvari možda će se činiti čudnim da priroda tako razjedinjuje ljude i osposobljava za međusobno napadanje i uništavanje. Zato bi netko takav, ne vjerujući ovome zaključku koji je izveden iz ljudskih strasti, mogao poželjeti da ga provjeri iskustvom. Ali, dovoljno je da u tu svrhu razmotri⁶⁸ samoga sebe: kad kreće na putovanje, naoružava se i nastoji putovati s dobrom pratnjom; kad ide na spavanje, zaključava vrata; u svojoj vlastitoj kući zaključava čak i kovčege, i to premda zna da postoje i zakoni i naoružani javni službenici, postavljeni da osvete sve nepravde koje mu budu učinjene. Dakle, kakvo to mišljenje o svojim su-podanicima ima takav čovjek kad jaši naoružan, o svojim su-građanima kad zaključava svoja vrata ili o svojoj vlastitoj djeci i slugama kad zaključava kovčege? Zar on ne optužuje ljude svojim djelima isto onoliko koliko ih ja optužujem svojim riječima? Međutim, ni jedan od nas ne optužuje ljudsku narav po sebi. Želje i druge ljudske strasti nisu po sebi nikakav grijeh. Ništa više to nisu ni djela koja proistječu iz tih strasti, dok god ljudi poznaju zakon koji ih zabranjuje. Međutim, ne mogu ih poznavati dok god zakoni ne budu doneseni, a zakoni se ne mogu sročiti dok god se ljudi ne slože o osobi koja će ih donijeti.

11. Može se također pomisliti da nikad nije postojalo ni takvo doba ni stanje rata poput ovoga,⁶⁹ ni ja sam ne vjerujem da je ikada to stanje bilo tako općenito i rašireno po cijelom svijetu, ali na mnogim mjestima svijeta ljudi žive sada u tom stanju. Naime, divlji narodi na mnogim mjestima u Americi nemaju uopće nikakvu vlast osim vlasti u malim obiteljima, čija sloga ovisi o prirodnoj požudi; oni i danas žive onako sirovo kako sam rekao maloprije. No, kako god bilo, koji oblik života bi vladao tamo gdje ne bi bilo zajedničke sile koje bi se ljudi bojali, to možemo uvidjeti na onom načinu života na koji ljudi obično spadnu u građanskom ratu, nakon što su prethodno živjeli pod mirnodopskom vladavinom.

12. Dakle, premda pojedinačni ljudi možda ni u jedno doba nisu bili u ratu svakog protiv svakog drugog, za kraljeve i druge osobe s vrhovnom vlašću važi u svako vrijeme da se zbog svoje neovisnosti nalaze u stanju neprestane ljubomore i u položaju gladijatora, držeći oružje i oči uperene jedni na druge, to jest držeći utvrde, tabore i topove na granicama svojih kraljevstava, a uhode među svojim susjedima. To je položaj za rat. No, budući da oni time održavaju radinost svojih podanika, to nije ono iz čega slijedi bijeda koja prati slobodu pojedinaca.

13. Iz takvog stanja rata svakoga protiv svakoga slijedi i to da ništa ne može biti nepravedno. Za pojmove pravog i krivog, pravde i nepravde tamo nema mjesta. Gdje ne postoji zajednička vlast, ne postoji zakon; gdje nema zakona, nema ni nepravde. Sila i prevara u ratu dvije su najglavnije vrline. Pravda i nepravda se ne ubrajaju u sposobnosti ni tijela ni uma. Kad bi to i bile, pripadale bi čovjeku koji je sam na svijetu, jednako kao osjeti i strasti. Međutim, one su svojstva koja pripadaju čovjeku u društvu, a ne pojedinačno. Iz istog stanja rata slijedi, nadalje, da nema nikakvog vlasništva, gospodstva, ničeg posebnog što bi bilo *moje* i *tvoje*, već samo ono što pripada svakome tko ga se može domoći i onoliko dugo koliko ga može zadržati. Toliko, dakle, o zlom stanju u kojemu se čovjek sada nalazi po svojoj pukoj prirodi, premda ima mogućnosti da izađe odatle, a koju dijelom čine njegove strasti, dijelom njegov razum.

U takvom ratu ništa nije nepravedno

14. Strasti koje čovjeka čine sklonim miru su strah od smrti, želja za stvarima nužnim za udobno življenje i nada da ih može postići svojom radinošću. Razum je taj koji ukazuje na prihvatljive stavke mira, o kojima ljudi mogu biti natjerani da se slože. Ti stavci su oni koji se inače nazivaju prirodnim zakonima, o kojima ću govoriti podrobnije u dvama poglavljima koja slijede.

Strasti koje čovjeka čine sklonim miru

Poglavlje XIV.

O prvom i drugom prirodnom zakonu te o ugovorima

Što je
prirodno
pravo

1. PRIRODNO PRAVO, koje pisci obično nazivaju *jus naturale*, jest sloboda svakog čovjeka da koristi svoju snagu kako hoće, radi očuvanja svoje vlastite naravi, to jest, svog vlastitog života, te dosljedno tome, da čini sve što po svom vlastitom sudu i razumu bude smatrao najprikladnijim sredstvom za to.

Što je sloboda

2. Pod SLOBODOM se razumijeva, u skladu s pravim značenjem riječi, odsustvo vanjskih zapreka; te zapreke često mogu oduzeti dio čovjekovih moći da čini ono što bi želio, ali ga ne mogu odvratiti od korištenja preostale moći onako kako mu to budu nalagali njegova vlastita prosudba i razum.

Što je
prirodni
zakon

3. PRIRODNI ZAKON (*lex naturalis*) je propis ili opće pravilo, iznađeno pomoću razuma, po kojemu je nekome zabranjeno da čini ono što je štetno po njegov život ili što mu oduzima sredstva za očuvanje života, ili da odustaje od činjenja onoga što smatra najboljim sredstvom za očuvanje života. Premda oni koji govore o tome predmetu obično brkaju *jus* i *lex*, *pravo* i *zakon*, to ipak treba razlikovati. Jer, PRAVO se sastoji u slobodi činjenja ili uzdržavanja, dok ZAKON određuje i obavezuje na jedno od toga. Otuda se zakon i pravo međusobno razlikuju kao obaveza i sloboda, a to je u jednoj te istoj stvari međusobno nepodnošljivo.

Razlika
između prava
i zakona

Svaki čovjek
ima po prirodi
pravo na sve

4. Budući da je ljudsko stanje (kako je objašnjeno u prethodnom poglavlju) stanje rata svakog čovjeka protiv svakog drugog, pri čemu svakim čovjekom vlada njegov vlastiti razum i sve što može upotrijebiti služi kao pomoć samome sebi u očuvanju života protiv neprijatelja, odatle slijedi da svatko ima pravo na sve, čak i na tuđe tijelo. Zato, sve dok traje to prirodno pravo svakoga na sve, nitko ne može biti siguran (koliko god bio snažan ili mudar) da će proživjeti vrijeme koje prirodno obično daje ljudima. Dosljedno tome, propis ili opće pravilo razuma⁷⁰ je *da svaki čovjek treba težiti miru tako dugo dok se nada da ga može postići; ako ga ne može postići, onda smije tražiti i koristiti svu pomoć i prednosti rata*. Prvi članak toga pravila sadrži prvi i temeljni zakon prirode,

Temeljni
zakon prirode

a to je: *tražiti mir i slijediti ga*; drugi sadrži najviše prirodno pravo, a to je: *braniti se svim sredstvima kojim možemo*.

5. Iz toga temeljnog prirodnog zakona, koji ljudima nalaže da teže miru, izveden je drugi zakon, naime *da čovjek bude voljan, ako to jesu i drugi i koliko to smatra nužnim za mir i svoju samoobranu, odložiti to svoje pravo na sve i zadovoljiti se s onoliko slobode prema drugima koliko bi drugima dopustio prema samome sebi*. Jer, sve dok svatko zadržava pravo da čini sve što mu se sviđa, toliko dugo svi ljudi ostaju u stanju rata. Međutim, ako drugi ljudi ne žele odložiti to svoje pravo kao što on želi, onda nema ni jednog razloga da itko sam sebe liši svog prava, jer to bi prije bilo izložiti se kao plijen (a nitko nije obavezan na to) nego učiniti se spremnim na mir. To je onaj zakon Evandjelja: *što god tražiš da drugi čine tebi, čini ti njima*, ili onaj općeljudski zakon: *quod tibi fieri non vis, alteri ne feceris*.⁷¹

Drugi prirodni zakon

6. *Odložiti svoje pravo* na nešto znači *lišiti* sama sebe *slobode* da spriječimo nekog drugog u korištenju vlastitog prava na to isto. Jer onaj tko odustane ili napusti svoje pravo, ne daje time nikome drugome nikakvo pravo koje taj nije imao prije toga, jer ne postoji ništa na što svatko ne bi imao pravo po prirodi; on mu se samo uklanja da može uživati svoje izvorno pravo, bez njegove smetnje, ali ne bez smetnje od nekog drugog. Zato, učinak koji koristi jednome zbog nepotpunosti prava drugog, samo je malo umanjenje prepreka za korištenje nečijeg vlastitog izvornog prava.

Što znači odložiti pravo

7. Pravo se napušta bilo *jednostavnim* ODUSTAJANJEM ili PRENOŠENJEM na nekog drugog. Odustajanjem onda kad se ne brinemo kome će pripasti korist od toga; prenošenjem onda kad korist od toga namjenjujemo određenoj osobi ili osobama. Ako je netko na bilo koji način napustio ili predao svoje pravo, za toga se kaže da je OBAVEZAN ili VEZAN da ne sprečava one kojima je to pravo preneseno ili ostavljeno da izvlače korist od toga; također se kaže, da taj *treba*, da je njegova DUŽNOST ne poništavati taj čin svoje vlastite volje, a to sprečavanje je NEPRAVDA i POVREDA, budući da je *sine jure*, jer to pravo je bilo prethodno napušteno ili preneseno. Otuda su *povreda* ili *nepravda* u svjetovnim sporovima nešto slično onome što se u skolastičkim raspravama naziva *besmislicom*. Jer, kao što je besmislica kad netko kaže nešto protuslovno onome što je rekao na početku, tako se u svjetovnim sporovima naziva povredom ili nepravdom kad netko svojevorno ne čini ono što je činio svojevorno

Što je odustajanje od prava
Prenošenje prava
Obavezivanje

Dužnost
Nepravda

Filozofska biblioteka

Knjiga 30

NAKLADNIK:
NAKLADA JURČIĆ d.o.o.
Trg I. Kukuljevića 9 – Zagreb

ZA NAKLADNIKA:
Ljubica Jurčić

LEKTORICA:
Milka Tica

UREDNIKA:
Ana Novak

PREVEO:
Saša Novak

LIKOVNA OPREMA:
OCEAN GRAF

GRAFIČKI UREDNIK:
Stjepan Ocvirk

TISAK:
WEB2TISAK

John Locke

DVIJE RASPRAVE O VLADI

Zagreb, 2013.

manju slobodu ispitati ili kontrolirati one koji provode njegovu volju? I što god da učini, bilo da se rukovodi umom, zabunom ili strašću, treba se pokoriti? Mnogo je bolje u prirodnom stanju u kojemu se ljudi nisu obvezni podčiniti nepravednoj volji drugoga; i kada onaj tko sudi naopako prosuđuje u svojem ili bilo kojem drugom slučaju, za to je odgovoran ostalim ljudima.

14. Često se kao jaki prigovor postavlja pitanje: *Gdje su i jesu li ikada postojali neki ljudi u takvom prirodnom stanju?* Zasad na to može biti dovoljan odgovor: Budući da su svi knezovi i vladari *nezavisnih* vlada u cijelom svijetu u prirodnom stanju, očigledno je kako svijet nikada nije bio niti će ikada biti bez mnoštva ljudi u takvom stanju.²⁰ Spomenuo sam sve vladare *nezavisnih* zajednica bez obzira jesu li ili nisu u savezu s drugima; jer nije svaki ugovor onaj koji okončava prirodno stanje među ljudima, već samo onaj kojim se postiže uzajamna suglasnost za stupanje u jednu zajednicu i stvaranje jednog političkog tijela; druga obećanja i ugovore ljudi mogu sklapati jedni s drugima, a da ne izađu iz prirodnog stanja. Obećanja i pogodbe oko razmjene dobara i sličnog između dva čovjeka na pustom otoku, koje spominje Garcilaso de la Vega u svojoj *Povijesti Perua*, ili između Švicaraca i Indijanaca u šumama Amerike, njih obvezuju, iako su u savršenom prirodnom stanju jedan prema drugome. Jer istina i odanost pripadaju ljudima kao ljudima, a ne kao članovima društva.

²⁰ U ovome dijelu Locke govori o vladama koje su u međusobnim odnosima u prirodnom stanju (usporedi II. §§ 183, 184). Često se pretpostavlja kako je Locke ovdje slijedio Hobbesa (usporedi *Levijatan*, gl. 13). No Gierke je posebno isticao kako je ova ideja bila općeprihvaćena u teorijama prirodnog prava tog vremena. Naveo je deset autoriteta u toj stvari, uključujući Pufendorfova djela *Elementa* i *De Jure Naturae*. Ako je Locke imao nekog pisca posebno na umu, najvjerojatnije je to bio Pufendorf.

15. Onima koji vele kako nikada nije bilo ljudi u prirodnom stanju, neću suprotstaviti samo autoritet velikog Hookera (*Eccl. Pol. lib. I. sect., 10*) kada kaže: »Zakoni koji su dosad spomenuti«, to jest *prirodni zakoni*, »apsolutno obvezuju ljude, samim tim što su ljudi, iako nikad nisu imali neko dogovoreno zajedništvo, nikada nikakav svečani sporazum između sebe oko toga što činiti ili što ne činiti; jer sami sebi ne možemo pribaviti potrebno obilje stvari koje su nužne za život kakav zahtijeva naša priroda, život primjeren dostojanstvu čovjeka; stoga, kako bismo nadomjestili ove nedostatke i nesavršenosti, koji su u nama kada živimo sami i jedino za sebe, po prirodi smo skloni težiti zajedništvu i druženju s drugima. Ovo je bio uzrok prvobitnog ujedinjavanja ljudi u politička društva.« Povrh toga, ja tvrdim kako su svi ljudi po prirodi u takvom stanju i tako ostaju dok vlastitom suglasnošću ne postanu članovima nekog političkog društva; i ne sumnjam kako ću u nastavku ove rasprave to moći razjasniti.

Glava III.

O RATNOME STANJU

16. *Ratno stanje* je stanje neprijateljstva i razaranja. I stoga kada netko riječju ili djelom objelodani, ne strasnu ili naprasitu, već staloženu i smirenu namjeru da posegne za životom drugog čovjeka, to ga *stavlja u stanje rata* s onim protiv koga je objelodanio takvu namjeru. I time je svoj život izložio tuđoj sili da mu ga oduzme taj ili netko drugi tko mu se pridružio u obrani i sukobu; budući da je razumno i pravedno imati pravo uništiti onoga tko mi

prijeti uništenjem.²¹ Jer, budući da po osnovnom prirodnom zakonu čovjek treba biti što brižljivije očuvan, a svi ne mogu biti održani, onda prednost treba dati sigurnosti nevinoga. Čovjek može uništiti čovjeka koji je u ratu protiv njega ili za kojeg je otkrio da mu je neprijatelj iz istog razloga zbog kojeg može ubiti *vuka* ili *lava*, budući da takvi ljudi nisu odgovorni općem zakonu uma i ne poznaju drugog pravila osim sile i nasilja i mogu se smatrati divljim zvijerima, opasnim i štetnim stvorenjima koja će ga sigurno uništiti, ako padne pod njihovu vlast.

17. I zato onaj tko nastoji drugog čovjeka dovesti pod svoju apsolutnu vlast, *stavlja sebe u stanje rata* s tim čovjekom, budući da se to treba shvatiti kao objava namjere da se posegne za njegovim životom. Jer, imam razloga zaključiti kako bi me onaj tko bi me doveo pod svoju vlast, bez moje suglasnosti koristio kako ga je volja, a također me i uništio kada mu to padne na pamet; jer nitko *me ne može imati u svojoj apsolutnoj vlasti*, osim ako me na to ne prisili, što je u sukobu s mojim pravom slobode, to jest ako me učini robom. Biti slobodan od takve sile je jedini način mog očuvanja; i um mi nalaže da smatram neprijateljem mog očuvanja onoga tko bi uzeo tu *slobodu* koja je štit mog očuvanja; time onaj tko *me pokušava porobiti* stavlja sebe u stanje rata sa mnom. Za onoga koji *bi* u prirodnom stanju *oduzeo slobodu* koja nekome pripada u takvom stanju, nužno se mora pretpostaviti kako mu ima namjeru i sve drugo oduzeti, budući da je *sloboda* osnova svega ostalog; budući da za onoga koji bi u društvenom stanju oduzeo *slobodu*, koja pripada onima koji su u tom društvu ili državi, mora biti pretpostavljeno kako im ima namjeru sve drugo oduzeti, stoga se na to gleda kao na *ratno stanje*.

²¹ Usporedi II. §§ 6, 7, 35, 171.

18. Ovo čini zakonitim kada čovjek *ubije lopova*²² koji ga ni najmanje nije povrijedio, niti je pokazao namjeru da posegne za njegovim životom, osim što je uporabio silu kako bi ga doveo pod svoju vlast, da bi mu oduzeo novac ili što već želi; jer koristeći silu, kada na to nema pravo, kako bi me doveo pod svoju vlast – bez obzira kakva mu je namjera, nemam razloga ne pretpostaviti da taj koji bi *oduzeo moju slobodu* ne bi oduzeo sve ostalo kada bi me imao u svojoj vlasti. Iz tog je razloga zakonito smatrati ga čovjekom koji je sebe stavio u stanje rata sa mnom, to jest – ubiti ga ako mogu; jer pravedno je izložen takvom riziku svatko tko je uveo stanje rata i tko je u njemu *agresor*.

19. I ovdje postoji očigledna razlika između prirodnog stanja i stanja rata, koja su, koliko ih god neki ljudi brkali,²³ toliko udaljeni jedno od drugog kao što je stanje mira, dobre volje, uzajamne pomoći i očuvanja daleko od stanja neprijateljstva, zlobe, nasilja i uzajamnog uništenja. Kada ljudi žive u skladu s razumom, bez zajedničkog pretpostavljenoga na zemlji koji ima vlast presuđivati između njih, onda je to *pravo prirodno stanje*. A sila ili objelodanjena namjera uporabe sile nad drugima, kada nema zajedničkog pretpostavljenog na zemlji koga bi se prizvalo u pomoć, *predstavljaju stanje rata*; i pomanjkanje takvog priziva čovjeku daje pravo voditi rat protiv agre-

²² Usporedi II. § 207.

²³ Stav da su ova dva stanja neki ljudi pobrkali može se odnositi samo na Hobbesa. Usporedi II. §§ 6 i 7, kao i Lockeovo djelo *Essays on the Law of Nature*. U petom *Eseju* ostavlja mogućnost da »u prirodnom stanju postoji opći rat i neprestana i krajnja mržnja među ljudima«, kao što neki tvrde, dok u osmom *Eseju* otvoreno nastupa kao Hobbesov protivnik. Jer ako je istina, napominje Locke, da su po prirodnom zakonu ljudi u stanju rata, onda je »uništeno svako društvo i svaka vjera koja je poveznica društva« (*tollitur omnis societas et societatis vinculum fides*).

sora, premda je on dio društva i supodanik. Stoga lopova, kome ne mogu nauditi na drugi način osim pozivanjem na zakon zbog krađe svega što imam, mogu ubiti kada me napadne da mi ukrade samo konja ili kaput; jer kada se zakon, koji je donijet zbog mog očuvanja, ne može umiješati kako bi mi osigurao život od prisutnog nasilja, koji se ne može nadoknaditi ako je izgubljen, onda mi dopušta vlastitu obranu i pravo rata, slobodu da ubijem napadača, budući da napadač ne ostavlja vremena za obraćanje zajedničkom sucu, ni za odluku zakona o pravnom lijeku u slučaju kada šteta može biti nenadoknadiva. *Nedostatak zajedničkog suca s autoritetom sve ljude dovodi u prirodno stanje; nasilje bez prava, nad ljudskom osobom, izaziva stanje rata i gdje ima i gdje nema zajedničkog suca.*

20. No, kada je stvarno nasilje okončano, prestaje stanje rata između onih koji su u društvu i obje su strane jednako podložne poštenom određenju zakona; jer tada na raspolaganju stoji pravni lijek žalbe zbog minule štete i poradi sprječavanja buduće povrede; ali gdje ne postoji mogućnost žalbe, kao u prirodnom stanju zbog nedostatka pozitivnih zakona i sudaca s autoritetom, kojima bi se obratilo žalbom, *ratno stanje odmah započinje* s pravom nevine strane da uništi onu drugu čim može, sve dok napadač ne ponudi mir i ne zatraži pomirenje pod takvim uvjetima koji će moći nadomjestiti sve nepravde što ih je već nanio i nevinom pružiti sigurnost u budućnosti; štoviše, kad postoji mogućnost pozivanja na zakon i kada postoje suci, ali je pravni lijek uskraćen očitim krivim tumačenjem pravde i neprikrivenim iskrivljavanjem zakona kako bi se zaštitilo ili ostavilo nekažnjenim nasilje ili prekršaji nekih ljudi ili skupina ljudi, tada je teško zamisliti nešto drugo osim *ratnoga stanja*. Jer kad god je uporabljeno nasilje ili počinjena šteta, i onda kada su ih počinili oni koji su imenovani dijeliti pravdu, to su još uvijek nasilje i šteta

bez obzira na to koliko bili uljepšani imenom, izgovorima ili formama zakona, budući da je svrha zakona zaštititi i pružiti zadovoljštinu nevinom svojom nepristranom primjenom na sve one koji mu podliježu; kad god to nije učinjeno *bona fide*,²⁴ onda se rat vodi protiv stradalnika, kojima, budući da se na zemlji nemaju kome obratiti za svoja prava, ostaje pribjeći jedinom rješenju u takvom slučaju – obratiti se Bogu.²⁵

21. Izbjegavanje ratnoga stanja – u kojemu nema druge apelacije osim one Bogu i u kojemu se svaka i najmanja nesuglasica obično dovodi do kraja, kada nema autoriteta da odluči između suparnika – jedan je od značajnijih *razloga zbog kojega su ljudi ušli u društvo* i napustili prirodno stanje.²⁶ Jer kada postoji autoritet, vlast na zemlji, od koje se preko *apelacije* može dobiti zadovoljština, onda je postojanje rata isključeno, a spor se rješava preko te vlasti. Da je postojao neki takav sud, neka viša pravosudna vlast koja bi odredila što je pravo između Jiftaha i Amonaca, oni nikad ne bi došli u stanje rata; ali vidimo da je Jiftah bio primoran obratiti se Bogu; »Neka Jahve, Sudac«, kaže on, »danas presudi između sinova Izraelovih i sinova Amonovih« (*Suci* 11,27), a onda je, držeći se i uzdajući u svoju *apelaciju* Bogu, izveo svoju vojsku u bitku. I stoga u takvim sporovima u kojima se postavlja pitanje »Tko će biti sudac«, to ne može značiti: »tko će odlučiti spor«;

²⁴ *bona fide*: u dobroj namjeri, u dobroj vjeri.

²⁵ Ovo obraćanje nebesima, odnosno Bogu (*appeal to Heaven*) je vrlo značajno za Lockeovu teoriju građanskog otpora i prava na pobunu, odnosno revoluciju. Za razliku od mnogih suvremenika i kasnijih sljedbenika, Locke nije bio tako radikalan kao što je, recimo, bio Thomas Paine.

²⁶ Hobbes je također učinio društveno stanje sredstvom za sprječavanje stanja rata, pa se ova rečenica može smatrati najbližim Lockeovim izlaženjem u susret Hobbesu.

svatko zna ono što nam Jiftah ovdje kaže, da će »Jahve Sudac« presuditi.²⁷ Gdje nema suca na zemlji, preostaje *apelacija* Bogu na nebu. Dakle ovo pitanje ne može biti: tko će suditi, bez obzira je li drugi sebe stavio u stanje rata sa mnom, i bez obzira mogu li se, kao što je Jiftah učinio, u tome obratiti Bogu. O tome ja sam mogu suditi samo u svojoj vlastitoj savjesti, budući da ću za to odgovarati na onaj veliki dan vrhovnom Sucu svih ljudi.

Glava IV.

O ROPSTVU

22. *Prirodna sloboda* čovjeka znači biti slobodan od bilo kakve više vlasti na zemlji i ne biti pod voljom ili zakonodavnom vlašću čovjeka, već priznavati samo prirodni zakon kao pravilo. *Sloboda čovjeka u društvu* znači ne biti pod nekom drugom zakonodavnom vlašću osim one koja je u državi utemeljena suglasnošću, ni pod gospodstvom neke volje ili ograničenja nekog zakona, osim onoga donesenog od zakonodavca u skladu s danim mu ovlastima. Sloboda dakle nije ono što nam sir Robert Filmer veli (O. A. str. 55.): »sloboda svima činiti što im je volja, živjeti kako žele i ne biti vezan nikakvim zakonima«; već *sloboda ljudi pod vladom* znači imati postojano pravilo prema kome se živi, zajedničko svima u tom društvu i donijeto od zakonodavne vlasti utemeljene u njemu; dakle sloboda za

²⁷ Locke je očigledno smatrao priču o Jiftahu ključnom za biblijsku potvrdu njegove ideje građanskog društva i pravde. Prije njega su također Grotius i sv. Augustin koristili ovu priču u svojim razmatranjima, a Locke je na umu mogao imati kalvinističko stanovište, koje je iznio Jurieu, da suci, i Jiftah zajedno s njima, predstavljaju stupanj razvoja između anarhije prvobitne nevinosti i uspostavljanja suverenosti, kroz koji se neizbježno moralo proći zbog posljedica pada.

postupanje prema vlastitom mišljenju u svim situacijama gdje pravilo ne postoji i za ne bivanje podanikom nestalnoj, nedvojbenoj, nepoznatoj arbitrarnoj volji drugog čovjeka, jednako kao što *prirodna sloboda* znači ne biti pod drugim ograničenjem osim prirodnog zakona.

23. Ova sloboda od apsolutne arbitrarne vlasti time je nužno i tijesno združena s čovjekovim očuvanjem da se ne može rastati od nje, osim zbog onoga što u isto vrijeme učvršćuje njegovo očuvanje i život.²⁸ Jer čovjek, budući da nema vlast nad svojim životom, *ne može* ugovorom ili suglasnošću *sebe učiniti nečijim robom*, niti sebe staviti pod apsolutnu arbitrarnu vlast drugoga da bi mu on oduzeo život kada mu je volja. Nitko ne može podariti više vlasti nego što je sam ima; i onaj tko ne može oduzeti vlastiti život, ne može drugome dati vlast nad njim. Doista, proigravši svojom krivicom vlastiti život zbog nečega što zaslužuje smrt, onaj kome ga je predao može, kada ga ima u svojoj vlasti, oklijevati da ga uzme, pa ga koristiti za vlastite potrebe, čime mu ne nanosi nikakvu štetu. Jer čim shvati kako su nevolje ropstva veće od vrijednosti njegovog života, u moći mu je sebe odvesti u smrt koju želi, a suprotstavljajući se volji gospodara.

24. Ovo je savršeno stanje *ropstva*, koje nije ništa drugo nego *produženo ratno stanje između zakonitog osvajača i zarobljenika*. Ali ako se oni sporazumiju o ograničenju vlasti na jednoj strani i poslušnosti na drugoj, onda prestaje stanje rata i *ropstva* onoliko dugo koliko traje sporazum.

²⁸ Ovaj ulomak ukazuje na mogućnost usporedbe Lockeovog djela i Hobbesovog *Levijatana*, posebice dvadesete glave. Hobbes je smatrao kako čovjek može sebe porobiti sporazumom i suglasnošću, budući da može prodati vlast nad svojim vlastitim životom. Izgleda međutim da Locke u određenoj mjeri proturječi sam sebi opravdavajući posredno samoubojstvo. Usporedi II. §§ 6, 135 i 178.

M A T I C A H R V A T S K A

POSEBNA IZDANJA

Recenzenti
ANTE ČOVIĆ
ANTE PAŽANIN

Urednica
JELENA HEKMAN

CIP – Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i sveučilišna knjižnica, Zagreb

UDK 17.023

KANT, Immanuel

Metafizika čudoređa / Immanuel Kant ; preveo Dražen Karaman ; priredio Pavo Barišić. – Zagreb : Matica hrvatska, 1999. – L, 284 str. ; 20 cm. (Posebna izdanja)

Prijevod djela: Die Metaphysik der Sitten in zwei Theilen. – Kazala.

ISBN 953-150-192-0

990204002

IMMANUEL KANT

Metafizika čudoređa

PREVEO
DRAŽEN KARAMAN

PRIREDIO
PAVO BARIŠIĆ

MATICA HRVATSKA

Zagreb 1999

likom, te kako bi stari empirijski (statutarni) oblici, koji su služili samo *pokoravanju* naroda, prerasli u izvorni (racionalni) oblik koji *samo slobodu* postavlja kao princip, čak kao uvjet svake *prisile* što je potrebna za pravno uređenje države u pravom [6:341] smislu, pa će i po slovu naposljetku do njega dovesti. – To je jedino trajno državno uređenje u kojemu *zakon* vlada sam, neovisno o bilo kojoj osobi; ono je krajnja svrha svekolikog javnog prava, stanje u kojemu se može *konačno* dodijeliti svakome svoje; međutim, sve dok navedeni državni oblici po slovu predstavljaju isto toliko različitih moralnih osoba koje imaju vrhovnu vlast, građanskom se društvu može priznati samo *privremeno* unutrašnje pravo, a ne apsolutno pravno stanje.

No nijedna istinska republika nije i ne može biti ništa drugo doli *predstavnički sustav* naroda koji sjedinjuje sve državljane i preko njihovih zastupnika (deputata) u ime naroda vodi računa o njihovim pravima. Kada je pak državni poglavar predstavljen u liku neke osobe (bio to kralj, plemićki stalež ili cjelokupan narod, demokratski savez), tada sjedinjeni narod ne *predstavlja* suverena, nego *jest* sam suveren; jer njemu (narodu) izvorno pripada vrhovna vlast iz koje se moraju izvesti sva prava pojedinaca kao pukih podanika (u najboljem slučaju državnih službenika), a već uspostavljena republika više nema potrebe da uzde vlasti ispusti iz ruku te ih ponovno preda onima koji su ih prije držali i koji bi apsolutnom samovoljom mogli opet uništiti sve nove ustanove.

Bila je to dakle velika pogreška rasudne snage jednoga moćnog vladara našeg doba kada se iz neprilike u koju su ga doveli veliki državni dugovi htio izvući tako što je prepuštao narodu da sam po vlastitom nahođenju preuzme i razdijeli taj teret; jer narodu je tada naravno dospjela u ruke zakonodavna vlast ne samo s obzirom na oporezivanje podanika nego i s obzirom na vladu; naime da je spriječi da rasipnošću ili ratom stvori nove dugove, pa je monarhova vlast prema tome posve nestala (a nije samo privremeno ukinuta) i prešla na narod, čijoj je zakonodavnoj volji podvrgnuto moje i tvoje svakog podanika. Također se ne može reći da se pritome mora pretpostaviti prešutno, ali ipak

ugovorno obećanje narodnog sabora da se neće konstituirati kao suveren, nego samo obaviti taj svoj posao, a potom [6:34] uzde vlasti vratiti u monarhove ruke; jer takav je ugovor sam po sebi ništavan. Pravo vrhovnog zakonodavstva u državi nije otuđivo, nego najosobnije pravo. Tko ga ima može po sveukupnoj narodnoj volji raspolagati samo narodom, a ne i samom sveukupnom voljom koja je iskonski temelj svih javnih ugovora. Ugovor koji bi obvezao narod da vrati svoju vlast ne bi mu kao zakonodavnoj vlasti priličio, ali bi ga ipak obvezivao, što je proturječje prema načelu: nitko ne može služiti dvojici gospodara.

DRUGI ODJELJAK JAVNOG PRAVA

[6:34]

MEĐUNARODNO PRAVO

§ 53

Ljudi koji tvore narod mogu se kao domoroci po analogiji podrijetla predočiti kao pripadnici istoga *roda* (congeniti), premda to nisu: no kao oni koji su u intelektualnom i pravnom značenju rođeni od iste majke (republike) ipak tako reći tvore porodicu (gens, natio) čiji su članovi (državljeni) svi ravnopravni i ne miješaju se s onima koji bi uz njih htjeli živjeti u prirodnom stanju, smatrajući ih neplemenitima, dok ti pak (divljaci) zbog nezakonske slobode što su je izabrali misle da su odličniji; oni također tvore narode, ali ne i države. Pravo *država* u međusobnom odnosu (koje se na njemačkome, ne posve točno, zove *međunarodno pravo*, dok bi se naprotiv trebalo zvati međudržavno (ius publicum civitatum)), jest ono što ćemo razmotriti pod imenom međunarodnog prava, u kojemu neka država kao moralna osoba spram neke druge države u stanju prirodne slobode, dakle i u stanju stalnog rata, kao zadaću djelomice postavlja pravo *na* rat, djelomice pravo *u* ratu, a djelomice pravo

obiju da se uzajamno primoraju na izlazak iz toga ratnog stanja, dakle uređenje koje utemeljuje trajni mir, tj. pravo *nakon* rata, dok se prirodno stanje pojedinaca ili obitelji (u međusobnom odnosu) razlikuje od prirodnog stanja narodā tek po tome što se u međunarodnom pravu ne uzima u obzir samo odnos neke države prema nekoj drugoj u cijelosti nego i odnos pojedinač- [6:344] nih osoba jedne prema pojedinačnim osobama druge, kao i prema cijeloj drugoj državi; a za tu razliku s obzirom na prava pojedinaca u pukom prirodnom stanju potrebna su samo takva određenja koja se lako mogu izvesti iz njegova pojma.

§ 54

Elementi međunarodnog prava jesu: 1) države su u međusobnom izvanjskom odnosu po prirodi u ne-pravnom stanju (poput divljaka koji nemaju zakona); 2) to stanje je *stanje rata* (prava jačega), iako ono nije zbiljski rat niti stalna zbiljska borba (neprijateljstvo), a premda time nijedna strana ne čini nepravdu onoj drugoj (zato što obje i ne žele ništa bolje), to je stanje po sebi ipak krajnje nepravedno i susjedne države imaju obvezu da iz njega izađu; 3) nužno je da narodi sklope savez po uzoru na ideju izvornog društvenog ugovora, ne zato da bi se jedni miješali u domaće nesuglasice drugih, nego da bi se obranili od napada izvana; 4) no tom savezu ne smije biti svojstvena suverena vlast (kao građanskom uređenju), nego samo *združenosť* (federativnost); to je savez koji se može u svako doba raskinuti, a prema tome se povremeno mora i obnavljati – supsidijarno pravo izvornog prava narodā na sprečavanje zbiljskoga međusobnog rata (foedus Amphictyonum).

§ 55

Kada je riječ o izvornom pravu slobodnih država da međusobno ratuju u prirodnom stanju (recimo zato da bi se uspostavilo stanje koje se približava pravnome), najprije se postavlja pitanje: kakvo pravo ima država da *vlastite podanike* pošalje u

rat protiv drugih država, da pritome potroši ili stavi na kocku njihova dobra, pa i njihove živote: tako da ne odlučuju sami o tome hoće li poći u rat ili neće, nego ih na to tjera suverenova vrhovna zapovijed?

Čini se da je to pravo lako izvesti; naime iz prava da netko s onim što je njegovo (sa svojim vlasništvom) čini što hoće. A ono što je netko u sadržajnom smislu sam *napravio*, to mu neprije- [6:34] porno pripada kao vlasništvo. – Evo dakle dedukcije kakvu bi iznio puki pravnik.

U nekoj zemlji ima svakojakih *prirodnih proizvoda* koji se s obzirom na *količinu* proizvoda određene vrste ujedno moraju smatrati *tvorevinama* (artefacta) države, jer ih zemlja ne bi davala u tolikoj količini kada ne bi bilo države i redovite rukovodeće vlade i kada bi stanovnici umjesto toga bili u prirodnom stanju. – Kokoši (najkorisnija vrsta peradi), ovce, svinje, goveda itd. bili bi zbog nedostatka hrane ili zbog grabljivica vrlo rijetki ili ih uopće ne bi bilo u zemlji u kojoj živim da u njoj nema vlade koja stanovnicima osigurava zaradu i posjed. – To isto vrijedi također za broj ljudi koji bi, čak i kada bi im se pripisala najveća marljivost (koja im nije svojstvena), mogao biti tek neznatan, baš kao u američkim pustinjama. Stanovnici bi bili veoma rijetko posijani, jer se nitko od njih sa svojom čeljadi ne bi mogao nadaleko raširiti na tlu koje je stalno izvrgnuto opasnosti od toga da ga opustoše ljudi ili divlje i grabežljive zvijeri; prema tome, toliko mnoštvo ljudi kakvo sada živi u zemljama ne bi moglo opstati. – Kao što se može reći da se biljke (npr. krumpir) i kućne životinje, zato što su s obzirom na svoju količinu čovjekovo *djelo*, mogu rabiti, trošiti i jesti (usmrćivati), tako se na izgled može reći da i vrhovna vlast u državi, suveren, ima pravo svoje podanike, koji su najvećim dijelom njegov vlastiti proizvod, povesti u rat kao u kakav lov i u bitku kao na kakav izlet.

Ta pravna osnova međutim (o kojoj zacijelo i monarsi imaju tek nejasnu predodžbu) vrijedi doduše za životinje, koje mogu biti čovjekovo *vlasništvo*, ali se nipošto ne može primijeniti na čovjeka, a pogotovo ne na državljanina, koji se u državi uvijek

mora smatrati suzakonodavnim članom (ne pukim sredstvom, nego ujedno svrhom po sebi), te dakle preko svojih predstavnika mora slobodno pristati ne samo na ratovanje uopće nego i [6:346] na svaku objavu rata napose, a samo pod tim ograničavajućim uvjetom može država njime raspolagati u toj opasnoj službi.

To ćemo pravo dakle zacijelo morati izvesti iz suverenove dužnosti spram naroda (a ne obratno); pri čemu se mora pretpostaviti da je narod glasao za to, a po toj kvaliteti ipak djeluje sam od sebe, premda pasivno (trpeći nešto), te sam predstavlja suverena.

§ 56.

U prirodnom je stanju država *pravo na rat* (na neprijateljstva) dopušten način na koji neka država vlastitom *silom* ostvaruje svoje pravo spram neke druge države, naime onda kada se smatra povrijeđenom; jer to se u prirodnom stanju ne može postići *parnicom* (koja je u pravnom stanju jedini način da se izglade razmirice). – Osim djelatne povrede (prve agresije, koja se razlikuje od prvog neprijateljstva), takva je povreda *ugrožavanje*. Ovamo spada ili prethodno *naoružavanje*, na čemu se temelji pravo *sprečavanja* (*ius praeventionis*), ili pak (zbog pripajanja zemalja) *strahovito* narasla *moć* (*potentia tremenda*) neke druge države. To je povreda slabijega samim *stanjem* prije bilo kakva *čina jačega*, a u prirodnom je stanju taj napadaj dakako zakonit. Na tome se dakle temelji pravo na ravnotežu svih država koje se djelatno dodiruju.

Što se tiče *djelatne povrede* koja daje *pravo na rat*, ovamo spada zadovoljština što je neki narod sam sebi pribavlja zbog uvrede koju mu je nanio narod druge države, *odmazda* (*retorsio*) koju poduzima ne tražeći od druge države naknadu (mirnim putem), čemu je formalno slično izbijanje rata bez prethodnog ukidanja mira (bez *objave rata*); jer ako se hoće pronaći neko pravo u ratnom stanju, mora se pretpostaviti nešto analogno ugovoru, naime *prihvatanje* izjave druge strane da obje svoje pravo žele tražiti na taj način.

§ 57

Ono što je u međunarodnom pravu najteže makar i pojmiti upravo je pravo u ratu, te je u tome nezakonskom stanju teško zamisliti neki zakon (*inter arma silent leges*¹), a da se ne zapadne u proturječje; osim ako bi on bio: da se rat vodi po takvim načelima po kojima je još uvijek moguće izaći iz prirodnog stanja država (u njihovu izvanjskom odnosu) i stupiti u pravno.

Nijedan rat između neovisnih država ne može biti *kazneni rat* (*bellum punitivum*), jer do kazne dolazi samo u odnosu nadređenoga (*imperantis*) prema podređenome (*subditum*), a takav odnos među državama ne vlada, ali to ne može biti ni *istrebljivački* (*bellum internecinum*) ni *porobljivački rat* (*bellum subiugatorium*), koji bi bio moralno uništenje neke države (čiji se narod tada ili stapa u jednu masu s pobjedničkim ili pada u ropstvo). Ne zato što bi to nužno državno sredstvo za postizanje mirnodopskog stanja po sebi proturječilo pravu neke države, nego zato što ideja međunarodnog prava sadrži samo pojam antagonizma po principima izvanjske slobode radi očuvanja vlastitoga, ali ne predviđa takav način stjecanja koji povećanjem moći jedne države može ugroziti drugu.

Napadnutoj državi dopuštena su obrambena sredstva svake vrste, samo ne takva čija bi uporaba onemogućila njezinim podanicima da budu državljani; jer tada bi ujedno onemogućila sama sebi da u odnosu među državama po međunarodnom pravu vrijedi kao osoba (s jednakim pravima kao druge). Takva su sredstva: da svoje vlastite podanike, pa čak i strance koristi kao uhode, mučke ubojice, trovače (a u taj razred spadaju zacijelo i takozvani strijelci koji iz zasjede vrebaju pojedince) ili pak samo kao širitelje lažnih vijesti; jednom riječju, takva podmukla sredstva koja bi uništila povjerenje potrebno za buduću uspostavu trajnog mira.

U ratu je dopušteno zahtijevati od svladanog neprijatelja odštetu i nametnuti mu danak, ali nije dopušteno pljačkati puk, [6:34]

¹ Prijevod priredivača: »pod oružjem zakoni šute«.

tj. pojedinačnim osobama otimati ono što je njihovo (jer to bi bilo razbojstvo; zato što rat nije vodio svladani narod, nego *po-moću njega* država pod čijom je vladavinom bio): umjesto toga *ratne namete* valja ubirati uz izdavanje priznanica kako bi se u miru koji slijedi razmjerno podijelio teret nametnut zemlji ili provinciji.

§ 58

Pravo *nakon rata*, tj. u trenutku mirovnog ugovora i s obzirom na njegove posljedice, sastoji se u ovome: pobjednik postavlja uvjete o kojima se dogovara s pobijeđenime, te mir obično sklapa *traktatima*, i to ne prema nekom tobožnjem pravu što mu pripada zbog navodne povrede koju mu je nanio protivnik, nego se pritom oslanja na svoju silu, pa to pitanje i ne postavlja. Stoga pobjednik ne može tražiti naknadu za ratne troškove; jer tada bi rat svojeg protivnika morao proglasiti nepravednim: iako mu je taj argument možda na umu, on ga ipak ne smije navesti jer bi inače rat proglasio kaznenim i tako protivniku opet nanio uvredu. Ovamo također spada razmjena zarobljenika (koja ne može biti otkup) bez obzira na njihovu brojčanu jednakost.

Pobijeđena država ili njezini podanici ne gube osvajanjem zemlje svoju građansku slobodu, tako da se ona ne svodi na koloniju, a oni na kmetove; jer inače bi ispalo da je to bio kazneni rat, koji je sam po sebi proturječan. – *Kolonija* ili provincija je narod koji doduše ima vlastito uređenje, zakonodavstvo, tlo na kojemu su pripadnici druge države samo stranci, ali nad kojim vrhovnu *izvršnu* vlast ipak ima neka druga država. Potonja se zove *matična država*. Ona vlada podružnom državom, koja međutim ima vlastitu upravu (vlastiti parlament kojemu može predsjedati potkralj) (*civitas hybrida*). Takav je odnos vladao između *Atene* i različitih otoka, a danas vlada između Velike Britanije i Irske.

Iz toga što je neki narod svladan u ratu još se manje može izvesti *kmetstvo* i njegova zakonitost, jer bi se tada moralo pretpostaviti da je posrijedi bio kazneni rat. A ponajmanje nasljed-

no kmetstvo, koje je uopće apsurdno, jer se krivnja za nečiji zločin ne može naslijediti.

Da je sa sklapanjem mira povezana i *amnestija*, to je sadržano već u njegovu pojmu.

§ 59

Pravo na mir jest 1) pravo da se bude u miru kada je u susjedstvu rat ili pravo *neutralnosti*; 2) pravo da se osigura trajnost sklopljenog mira, tj. pravo *jamstva*; 3) pravo na uzajamno *povezivanje* (savezništvo) više država radi zajedničke *obrane* od svih mogućih napadaja izvana ili iznutra; svrha tog saveza nije napadanje i unutrašnje povećavanje.

§ 60

Pravo neke države spram *nepravednog neprijatelja* nema granica (ima ih doduše po kvaliteti, ali ne i po kvantiteti, tj. po stupnju): tj. napadnuta država ne smije se doduše služiti *svim* sredstvima, ali se ipak smije služiti onima koja su dopustiva kako bi obranila svoje koliko joj to snage dopuštaju. – No što je *nepravedan neprijatelj* prema pojmovima međunarodnog prava, po kojemu je svaka država sudac u vlastitoj stvari, kao u prirodnom stanju općenito? To je onaj čija javno (bilo riječju ili djelom) izražena volja odaje maksimu prema kojoj, kada bi postala opće pravilo, među narodima ne bi bilo moguće stanje mira, nego bi se moralo ovjekovječiti prirodno stanje. Takvo nešto je povreda javnih ugovora za koju se može pretpostaviti da se tiče svih naroda čija se sloboda time ugrožava, što ih potiče da se udruže protiv takvog narušavanja reda i neprijatelju oduzmu moć da takvo što čini; – ali *ne zato da bi među sobom podijelili njegovu zemlju*, tako reći izbrisali neku državu s lica Zemlje, jer to bi bilo nepravedno prema narodu koji ne može izgubiti svoje izvorno pravo da se povezuje u zajednicu, nego zato da bi ga naveli na prihvaćanje novog uređenja koje po svojoj naravi nepovoljno utječe na sklonost ratu.

Inače je izraz »nepravedan neprijatelj u prirodnom stanju« [6:350] *pleonastičan*; jer prirodno je stanje ionako stanje nepravde. Pravedan neprijatelj bio bi onaj kojemu bih ja učinio nepravdu kada bih mu se odupro; a taj mi onda ne bi ni bio neprijatelj.

§ 61

Kako je prirodno stanje narodā, a tako i pojedinačnih ljudi, stanje iz kojega valja izaći da bi se stupilo u zakonito stanje, tako je prije no što se to dogodi svo pravo narodā i svo izvanjsko moje i tvoje koje države mogu ratom steći ili zadržati samo *privremeno*, a kao *konačno* može vrijediti jedino u općem državnom savezu (analognom onome pomoću kojega narod postaje država) te samo u njemu može zavladatai istinski *mir*. No zbog toga što takvom višenarodnom državom koja obuhvaća velika prostranstva naposljetku postaje nemoguće vladati, pa prema tome i štititi svakog njezina člana, te zbog toga što mnoštvo takvih saveza opet dovodi do rata, *vječni* je *mir* (krajnji cilj cijeloga međunarodnog prava) ipak neostvariva ideja. Ali zato su i te kako ostvariva politička načela koja teže za tim, naime za sklapanjem takvih državnih saveza što služe neprekidnom *približavanju* vječnom miru koje je zadaća utemeljena na dužnosti, dakle i na pravu ljudi i država.

Takav savez nekoliko država radi očuvanja mira može se nazvati *stalnim državnim kongresom* kojemu svaka susjedna država može slobodno pristupiti; nešto nalik tome (barem što se tiče formalnosti međunarodnog prava glede očuvanja mira) zbilo se još u prvoj polovici ovoga stoljeća na skupštini zastupnika nizozemskih provincija u Haagu, gdje su ministri većine europskih dvorova, pa čak i najmanjih republika, iznosili svoje pritužbe na ratne sukobe što su ih jedni nametnuli drugima, zamisljajući tako cijelu Europu kao jedinstvenu saveznu državu koju su u tim svojim javnim sporovima prihvaćali tako reći kao suca; umjesto toga međunarodno je pravo poslije ostalo samo u knjigama, dok je iz kabinetā nestalo ili je nakon već počinjena nasilja u obliku dedukcija prepušteno tami arhivā.

Pod *kongresom* se ovdje pak razumijeva samo proizvoljan [6:35] skup različitih država koji se u svako doba može *raspustiti*, a ne savez koji bi se (poput američkih država) temeljio na državnom ustavu, te bi stoga bio neraskidiv; samo se uz pomoć takvog kongresa može ostvariti ideja javnog prava narodā što ga treba uspostaviti kako bi oni svoje sporove rješavali na civilan način, tako reći *parnicom*, a ne na barbarski način (poput divljaka), naime ratom.

TREĆI ODJELJAK JAVNOG PRAVA

[6:35]

PRAVO SVJETSKIH GRAĐANA

§ 62

Ta umna ideja *miroljubive*, premda to ne znači i prijateljske, opće zajednice svih naroda na Zemlji koji međusobno mogu stupiti u djelatne odnose nije filantropska (etička), nego je ona *pravni* princip. Sve narode priroda je (zbog kuglasta oblika njihova boravišta, kao globus terraqueus) zatvorila u određene granice, a kako je posjedovanje zemljišta na kojemu stanovnik Zemlje može živjeti zamislivo uvijek samo kao posjedovanje jednog dijela određene cjeline, dakle kao nešto na što svatko izvorno ima pravo, tako su svi narodi *izvorno* u zajednici zemljišta, ali ne u *pravnoj* zajednici posjeda (*communio*) i time njegove uporabe ili vlasništva nad njim, nego u zajednici mogućeg tjelesnog *uzajamnog djelovanja* (*commercium*), tj. u općem odnosu svakoga prema svakome u kojemu jedan drugome *nudi razmjenu* te ima pravo u tome se okušati, a da to strancu ne daje pravo da se prema njemu odnosi kao prema neprijatelju. To se pravo, ako se odnosi na moguće sjedinjenje svih naroda u smislu stanovitih općih zakona razmjene koja je među njima moguća, može nazvati pravom *svjetskih građana* (*ius cosmopoliticum*).

Naslov izvornika
Kant Werke – Schriften zur Anthropologie
Geschichtsphilosophie und Pädagogik,
Bänden XI. i XII., Suhrkamp Verlag,
Frankfurt/M., 1964.

Copyright hrvatskog izdanja
Politička kultura: Zagreb
ISBN 953-6213-23-0

Biblioteka
MINERVA

Urednik
Radule Knežević

Immanuel Kant

PRAVNO-POLITIČKI SPISI

Izbor, prijevod i predgovor
Zvonko Posavec

Politička kultura
nakladno-istraživački zavod

ZAGREB, 2000.

obećanju ne smije se dodati smisao, prema kojemu bi nagrade postale pokretači djelovanja. Ljubav, kojom se liberalni način mišljenja veže za jednog dobročinitelja, ne povodi se za dobrim koje prima onaj kome je potrebno, već samo za dobrotom *volje* onoga koji je spreman udijeliti ga: čak i kad ovaj nije u stanju to učiniti ili da ga u izvršenju općega dobra spriječe neki drugi motivi, koje sa sobom donosi obzirnost.

To je moralno dostojanstvo ljubavi, koju kršćanstvo nosi sa sobom, koja, osim nekih izvana joj nanesenih prinuda, pri češćoj promjeni mišljenja, kroza nj svjetluca i koja ga je održala protiv neraspoloženja koje bi ga inače moralo pogoditi, i koja se (što je čudno), u vrijeme najvećeg prosvjećivanja koje je ikad postojalo među ljudima, uvijek pojavljuje u toliko jasnijemu svjetlu.

Ako bi kršćanstvo jednoga dana prestalo biti dostojno ljubavi (što bi se lako moglo dogoditi, ako bi se ono, umjesto svojim nježnim duhom, naoružalo zapovijedajućim autoritetom), tada bi moralo, budući da u moralnim stvarima ne postoji nikakva neutralnost (a još manje koalicija suprotnih načela), neraspoloženje i suprotstavljanje njemu postati vladajući način mišljenja ljudi; a *antikrist*, koga ionako smatraju prethodnikom sudnjega dana, započeo bi svoju, iako samo kratkotrajnu, vladavinu (vjerojatno zasnovanu na strahu i sebičnosti): a tada bi, iako je kršćanstvo *određeno* za sveopću svjetsku religiju, ali kako mu sudbina nije *povlađivala*, nastupio (obratni) *kraj svih stvari* u moralnom obziru.

PREMA VJEČNOM MIRU

Zum ewigen Frieden.
Ein philosophischer Entwurf

(Königsberg, Nicolovius, 1795.)

T iče li se ovaj satirični natpis na gostionici nekoga nizozemskoga gostioničara, na kojoj je bilo naslikano groblje, *ljude* uopće, ili državnih poglavara koji su nezasitni rata, ili možda samo onih filozofa što sanjaju taj slatki san napose, to pitanje možemo ostaviti neriješenim. Ali kako političar-praktičar gleda s velikim samodopadanjem na političkog teoretičara kao na čovjeka koji raspolaže samo suhim knjiškim znanjem, te za državu, koja polazi od iskustvenih načela, ne može svojim idejama bez stvarnog sadržaja predstavljati nikakvu opasnost, i kome uvijek može dopustiti da kaže sve što hoće, a da se svjetski *iskusni* državnik na to ne osvrne, to autor ovoga djela traži za sebe da on i u slučaju razmimoilaženja s njime ostane dosljedan i da u njegovim pogledima, koje se usudio javno iskazati, ne nasluti opasnost za državu. Ovom *clausula salvatoria* želio bi se autor djela izričito, na najljepši način, ograditi od svakoga zlonamjernoga tumačenja.

PRVI ODJELJAK

koji sadrži preliminarne članove vječnog mira među državama

1. »Nijedan mirovni ugovor ne treba smatrati valjanim ako je sklopljen tako da prešutno sadrži povod budućem ratu.«

U tom slučaju bilo bi to samo primirje, odlaganje neprijateljstava, a ne *mir* koji znači kraj svih neprijateljstava, i uz pridjev *vječan*, već čini sumnjiv pleonazam. Svi postojeći uzroci budućeg rata, iako su oni samim stranama – ugovornicama zasad još nepoznati, poništeni su do jednoga zaključenjem mirovnog ugovora, bez obzira na to hoće li ih neko nepronijljivo traganje otkriti i iskopati iz arhivskih dokume-

nata. – Prešućivanje (*reservatio mentalis*) starih pretenzija koje zasad možda nijedna strana ne spominje zato što je svaka od njih suviše iscrpljena pa ne može nastaviti rat, ali koje će u budućnosti biti izmišljene u zloj namjeri da se za tu svrhu iskoristi prva zgodna prilika, spada u jezuitsku kazuistiku i, ako se stvar pravo uzme, ispod je dostojanstva vladara, kao i ispod časti njegova ministra koji bi bio sklon takvim dedukcijama.

Ako se, međutim, po prosvijećenim pojmovima državne mudrosti smatra da se prava čast države sastoji u trajnom povećavanju njezine moći, bez obzira na sredstva, onda će, dakako, ovo shvaćanje izgledati školsko i pedantno.

2. »Nijednu samostalnu državu (bez obzira na to je li ona velika ili mala) ne može druga država steći naslijedom, zamjenom, kupovinom niti darivanjem.«

Država nije imovina (*patrimonium*) kao što je, na primjer, zemlja što je ona zauzima. Ona je zajednica ljudi kojoj nitko drugi ne može zapovijedati niti njome raspolagati doli ona sama. Nju, koja je zasebno stablo s vlastitim korijenjem, nakalemiti drugoj državi znači uništiti joj opstanak kao moralnoj ličnosti i pretvoriti je u stvar, a to se protivi ideji prvotnog ugovora, bez koje se ne može zamisliti pravo ni kod jednog naroda.¹ Svakome je poznato u kakvu je opasnost u naše vrijeme sve doskora dovela Europu – jer ostali dijelovi svijeta nikada nisu za to znali – predrasuda o tom načinu stjecanja, naime da se i države mogu međusobno ženiti. To je dijelom neka nova vrsta industrije kojom se bez utroška snage, obiteljskim vezama, postaje preko mjere snažan, a dijelom način da se tako poveća posjed zemalja. – Ovamo treba ubrojiti i slučaj kad jedna država iznajmljuje vojsku drugoj protiv nezajedničkog neprijatelja. Pritom se podanici upotrebljavaju i troše kao stvari kojima se rukuje kako tko hoće.

3. »Stajaće vojske (*miles perpetuus*) trebaju s vremenom potpuno nestati.«

One neprestano prijete ratom drugim državama, jer su uvijek spremne pokazati se naoružane za takav pothvat. One

1

Nasljedna država nije država koju može druga naslijediti, nego ona koja svoje vladarsko pravo može nasljedstvom prenijeti na drugu fizičku osobu. U tom slučaju stječe država vladara, a ne vladar kao takav (tj. već kao vladar jedne druge države) državu.

prisiljavaju države da se međusobno bez granica nadmeću u broju naoružanih ljudi, a kako to zahtijeva velike izdatke, mir konačno postaje još mučniji od kratkog rata, pa takve vojske postaju same po sebi uzrok napadačkih ratova kojima se želi postići rasterećenje. Osim toga, ako su ljudi plaćeni za to da ubijaju ili da budu ubijeni, to znači da su upotrijebljeni kao prosti strojevi ili oruđe u ruci nekoga drugog (države), a tako nešto se ne može dovesti u sklad s pravom čovjeka u našoj vlastitoj osobi.² Sasvim je druga stvar kad se građani dobrovoljno, s vremena na vrijeme, vježbaju u rukovanju oružjem, kako bi tako sebe i svoju domovinu osigurali od napada. – Isto tako bi bilo i s nagomilavanjem bogatstva, jer bi to druge države shvatile kao prijetnju ratom, a to bi ih prisililo da eventualni rat preduhitre (jer od tri sile: vojne, savezničke i novčane, moglo bi se reći da je ova posljednja najpouzdanije ratno oruđe, samo što je vrlo teško procijeniti njezinu veličinu).

4. »Država se ne smije zaduživati zbog vanjskih državnih razmirica«.

Ako se u državi ili izvan nje traži pomoć u gospodarske svrhe (za popravak putova, podizanje novih naselja, izgradnju žitnica za slučaj nerodnih godina, itd.), onda taj pomoćni izvor nije sumnjiv. Ali kao mehanizam u međusobnoj borbi jedne sile protiv druge, kreditni sustav dugova što rastu unedogled, ali ipak tako da je sadašnje potraživanje uvijek osigurano (jer nije vjerojatno da će se svi vjerovnici istodobno s time pojaviti), takav kreditni sustav – duhoviti izum jednoga trgovačkog naroda u ovome stoljeću – opasna je novčana sila, državna blagajna za vođenje rata veća od blagajne svih drugih država, koja se može iscrpiti samo kad jednom u budućnosti presuše dažbine (što se opet može dugo sprečavati, oživljavanjem prometa i njegovim protudjelovanjem na industriju i privredu). Tako olakšano ratovanje, kao i sklonost vlastodržaca tome, koja je izgleda ukorijenjena u ljudskoj prirodi, velike su smetnje za ostvarenje vječnog mira, pa bi jedan preliminarni član morao to zabraniti, utoliko prije što će konačno ipak državno bankrotstvo neizbježno oštetiti i mnoge druge države istodobno, bez njihove krivice, i time ih javno povrijediti. Prema tome,

2

Tako je neki bugarski knez odgovorio grčkom caru, kad je ovaj htio s njim riješiti spor na lijep način, dvobojem, bez prolijevanja krvi svojih podanika: »Kovač koji ima kliješta neće svojim rukama vaditi usijano željezo iz žeravice.«

druge države su barem u pravu da se udruže protiv takve države i njezinih bezobzirnih namjera.

5. »Nijedna se država ne smije nasilno upletati u ustav i vladu druge.«

Jer, što joj može dati pravo na to? Zar možda skandal kojim jedna država sablažnjuje podanike druge države? Međutim, ovaj prije može poslužiti kao opomena, jer je primjer golemih nevolja što ih je na sebe navukao jedan narod svojim bezakonjem. I uopće, loš primjer što ga jedna slobodna osoba daje drugoj (*scandallum acceptum*) ne znači povredu ove druge. – Ovamo, istina, ne bi spadao slučaj kad se jedna država zbog unutarnjih razmirica podijeli na dva dijela, pa svaki za sebe čini zasebnu državu koja hoće zavladata cjelinom, i ako bi sada koja strana država jednom od tih dijelova ukazala pomoć, to se ne bi moglo smatrati miješanjem u uređenje druge države (jer u njoj tada vlada anarhija). No, sve dok ovaj unutarnji sukob još nije riješen, upletanje vanjskih sila značilo bi povredu prava jednog ni od koga ovisnoga naroda, koji se samo bori sa svojom unutarnjom bolešću, pa bi tako bilo očigledna sablazan (skandal) i ugrožavalo bi samostalnost svih država.

6. »Nijedna si država u ratu s drugom ne smije dopustiti takva neprijateljstva koja bi u budućem miru nužno onemogućila međusobno povjerenje, a to su: iznajmljivanje plaćenih ubojica (*percussores*), trovača (*venefici*), kršenje ugovora, poticanje na izdaju (*perduellio*) u državi s kojom se ratuje.«

To su nečasne ratne lukavštine. I usred rata mora ostati stanovitog povjerenja u neprijateljev način mišljenja, jer bi u protivnom slučaju bilo nemoguće sklopiti mir, pa bi se neprijateljstvo razbukvalo u rat do istrebljenja (*bellum internecinum*). Rat je tek nužno sredstvo u nevolji kojim se u prirodnom stanju (u kojem ne postoji sud koji bi mogao pravomoćno suditi) silom održava vlastito pravo; i u kojem se nijedna od zaraćenih država ne može proglasiti za nepravednog neprijatelja (jer to već pretpostavlja sudsku presudu), jer tek *ishod* rata, kao na takozvanom Božjem sudu, odlučuje na čijoj je strani pravo. A između država ne da se zamisliti kazneni rat (*bellum punitivum*), budući da između njih ne postoji odnos pretpostavljenoga prema podređenome. – Iz toga slijedi da bi se rat do istrebljenja, koji može zatrti podjednako obje stra-

ne, a zajedno s njima i njihovo svekoliko pravo, završio vječnim mirom na velikom groblju čovječanstva. Prema tome, takav se rat, kao i upotreba sredstava koja njemu vode, mora neizostavno zabraniti. A da spomenuta sredstva neminovno tamo vode, jasno je po tome što se one paklene vještine, same po sebi niske, ne bi dugo zadržale u granicama rata kad bi se jednom već počele koristiti – kao primjerice špijunaža (*uti exploratoribus*) kod koje se iskorišćuje nečasnost *dругих* (koja se u svijetu ne može iskorijeniti) – nego bi prešle i u stanje mira i tako potpuno uništile njegove ciljeve.

Svi navedeni zakoni su objektivno, tj. prema intenciji vlastodržaca, zakoni koji nešto *zabranjuju* (*leges prohibitiveae*). No, jedni od njih spadaju u onu vrstu *strogih* zakona (*leges strictae*) koji vrijede bez obzira na okolnosti, te traže *hitno* izvršenje (kao oni pod 1, 5, 6), dok drugi (kao oni pod 2, 3, 4), iako nisu izuzeci od općih pravila, daju, prema prilikama, *subjektivno* šire ovlasti (*leges latae*) glede njihova *provođenja*, te dopuštaju da se njihovo izvršenje *odgodi*, ali da se pri tom ne gubi iz vida njihova svrha. Tako, primjerice, *uspostavljanje* slobode koje su izvjesne države bile lišene (po čl. 2) ne smije se odgoditi do nigdarjeva (*ad calendas graecas*, kao što je obećavao August), jer je odugovlačenje dopušteno ne zato da se sloboda uopće ne povрати, nego samo zato da se to ne izvrši pre naglo i na taj način protivno samoj namjeri. Zabrana se ovdje odnosi na način *stjecanja*, koji ubuduće ne smije vrijediti, ali ne i na *prevagu*. Jer, premda ono nema tamo nužan pravni vid, ipak su ga u svoje vrijeme, tj. u vrijeme pozitivnog stjecanja, sve države prema tadašnjem javnom mnijenju smatrale pravovaljanim.³

3

Ima li, osim zakona koji nešto nalažu (*leges praeceptivae*) i onih koji nešto zabranjuju (*leges prohibitiveae*), i takvih zakona koji nešto dopuštaju (*leges permissiveae*), u to se dosad s razlogom sumnjalo. Jer, zakoni su uopće zasnovani na objektivnoj praktičnoj nuždi, a dopuštenje na praktičnoj slučajnosti stanovitih postupaka. Prema tome bi nas *dopusni* zakon silio da uradimo nešto na što ne možemo biti prisiljeni, a to bi bila proturječnost ako objekt zakona u oba slučaja ima isto značenje. – Zabrana koju smo pretpostavili tiče se ovdje kod dopunskog zakona samo budućeg načina stjecanja nekog prava (npr. nasljedstvom), a oslobođenje od te zabrane, tj. dopuštenje, odnosi se na sadašnju *prevagu*, jer ovo drugo, na prijelazu iz prirodnog stanja u građansko, premda nije pravovaljano, ipak prema jednom dopusnom zakonu prirodnog prava može trajati i dalje, kao pošteno posjedovanje (*possessio putativa*). No, putativno posjedovanje, koje je kao takvo konstatirano u prirodnom pravu, zabranjeno je nakon prijelaza u građansko stanje, u kojem se ne

Vom Kriege

Copyright za hrvatsko izdanje © Mozaik knjiga i Bojana Zeljko Lipovšćak, 2010.

 Mozaik knjiga

Za nakladnika

Bojan Vidmar

Urednik

Zoran Maljković

Lektor

Jakov Lovrić

Grafički urednik

Marko Katičić

Oblikovanje naslovnice

Marko Jovanovac

Tisak

Denona d.o.o. Zagreb, prosinac 2010.

ISBN 978-953-14-0697-0

CIP zapis dostupan u računalnom katalogu

Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu pod brojem 750037.

Sva prava zadržana. Ova je knjiga zaštićena autorskim pravima i ne smije se ni u cjelini ni djelomično reproducirati, pohraniti u sustavu za reproduciranje ili prenositi u bilo kojem obliku, ni na koji način bez pisanog dopuštenja autora i izdavača.

Carl von Clausewitz

O ratu

S NJEMAČKOGA PREVELA

Bojana Zeljko Lipovšćak

 Mozaik knjiga

ZAGREB, PROSINAC 2010.

O PRIRODI RATA

PRVO POGLAVLJE: ŠTO JE RAT?

1. Uvod

Namjera nam je razmatrati pojedinačne *elemente* naše teme, zatim *pojedinačne dijelove* ili *članke* i napokon *cjelinu* u njezinoj unutarnjoj povezanosti, dakle krenut od jednostavnoga prema složenome. No ovdje je više nego gdje drugdje potrebno jednim pogledom sagledati bit cjeline jer se ovdje više nego gdje drugdje kod dijelova mora uvijek istodobno misliti i na cjelinu.

2. Definicija

Ne želimo ovdje ući u nespretnu publicističku definiciju rata, već se držati njegov elementa, dvoboja. Rat nije ništa drugo nego prošireni dvoboj. Želimo li zamisliti veliki broj pojedinačnih dvoboja od kojih se sastoji kao jedinicu, bolje je zamisliti dvojicu hrvača. Svatko od njih nastoji fizičkom silom prisiliti drugoga na izvršavanje svoje volje; njegova sljedeća svrha jest *baciti neprijatelja na koljena* i onespособiti ga za daljnji otpor.

Rat je, dakle, čin sile kako bismo neprijatelja prisilili da izvrši našu volju.

Sila se naoružava izumima umijeća i znanosti kako bi se suprotstavila sili. Prati je neprimjetna, jedva spomena vrijedna ograničenja koja sama sebi postavlja po imenom običaja utemeljenog na međunarodnom pravu, a da bitno ne slabe njezinu snagu. Sila, tj. fizička sila (jer moralne nema izvan pojma države i zakona) je dakle, *sredstvo* da se neprijatelju nametne naša volja, *svrha*. Kako bismo tu svrhu

sigurno postigli, moramo onesposobiti neprijatelja, a to je prema pojmu pravi cilj ratnoga djelovanja. On zamjenjuje svrhu i potiskuje je u neku ruku kao nešto što ne pripada samom ratu.

3. Krajnja primjena sile

Sada bi filantropske duše lako mogle pomisliti kako postoji umjetno razoružavanje ili bacanje neprijatelja na koljena bez previše ranjavanja i da je to prava tendencija ratnog umijeća. Ma kako se to dobro činilo, valja ipak razbiti tu zabludu jer u tako opasnim stvarima kao što je rat, najgore zablude su *one* koje nastaju dobronamjerno. Budući da primjena fizičke sile u cijelom svom opsegu nipošto ne isključuje djelovanje inteligencije, onaj tko se bezobzirno služi silom, ne prezajući od krvoprolića, mora steći nadmoć ako to ne učini protivnik. Tako drugomu daje primjer i oba maksimalno jačaju bez drugih ograda osim onih u imanentnim protutežama.

Tako valja gledati na stvar, a težnja da se zbog gnušanja nad grubosti ispusti iz vida njezina priroda beskorisna je, štoviše loša.

Ako su ratovi ugladenih naroda mnogo manje okrutni i manje razorni nego onih neugladih, razlog tomu je društveno stanje i samih država i država međusobno. Iz toga stanja i njegovih prilika proizlazi rat, zbog njega se on uvjetuje, suzuje, ublažava. No te stvari ne pripadaju njemu samomu, one su samo nešto njemu dano i nikada se u filozofiji samoga rata ne može unijeti načelo ublažavanja, a da se ne počini nešto apsurdno.

Borba među ljudima sastoji se zapravo od dvaju različitih elemenata, *neprijateljskog osjećaja* i *neprijateljske namjere*. Ovaj posljednji od dvaju elemenata odabrali smo za karakteristiku naše definicije jer je općenita. Ne može se zamisliti ni najsirovija strast mržnje koja graniči s instinktom bez neprijateljske namjere, no naprotiv ima mnogo neprijateljskih namjera koje nisu popraćene nikakvim ili barem nikakvim dominantnim neprijateljskim osjećajima. Kod sirovih naroda prevladaju namjere koje proizlaze iz osjećaja, kod ugladenih iz razuma. No ta razlika ne nalazi se u biti same sirovosti i ugladenosti, već u okolnostima, uređenjima koja ih prate itd. Nije, dakle, potrebna u svakom pojedinom slučaju, već vlada samo većinom slučajeva. Jednostavnije rečeno, i najciviliziraniji narodi mogu se međusobno žestoko zavaditi.

Iz ovoga se vidi kako bismo bili nerealni kad bismo rat ugladenih sveli na običan razumski čin vlada i zamišljali ga kao da je lišen svake strasti tako da na posljetku ne bi trebao više fizičke mase oružanih snaga, već samo njihove odnose, neku vrstu algebre djelovanja.

Teorija se već počela kretati u tom smjeru kad su je događaji u posljednjem ratu opovrgnuli. Iako je rat čin sile, on nužno pripada i osjećajima. Ako i ne polazi od toga, vraća se više-manje na to, a to više-manje ne ovisi o stupnju ugladenosti, već o važnosti i trajanju neprijateljskih interesa.

Vidimo li, dakle, kako civilizirani narodi ne ubijaju zarobljenike, ne ruše gradove i sela, to je zato što je u njihovo vođenje rata više uključena inteligencija te ih je podučila djelotvornijim sredstvima za primjenu sile nego što su sirova iskazivanja instinkta.

Izum baruta, sve naprednijeg vatrenog oružja, pokazuje već dovoljno da veća ugladenost faktički nipošto ne ometa ili odbija tendenciju uništenja neprijatelja koja se nalazi u pojmu rata.

Ponavljamo dakle našu rečenicu: rat je čin nasilja i u njegovoj primjeni nema granica. Tako svaki daje drugomu primjer; nastaje izmjenično djelovanje koje sukladno pojmu mora voditi ka krajnjemu. To je *prvo izmjenično djelovanje* i *prvo krajnje* na što nailazimo.

(Prvo izmjenično djelovanje.)

4. Cilj je onesposobiti neprijatelja

Rekli smo da je cilj ratnoga djelovanja *onesposobiti* neprijatelja, a mi samo želimo pokazati kako je to nužno, barem u teoriji.

Ako se neprijatelj treba pokoriti našoj volji, moramo ga staviti u položaj nepovoljniji od žrtve koju od njega tražimo, ali nedostaci toga položaja ne smiju, dakako, barem naizgled biti prolazni, jer bi inače neprijatelj pričekao bolji trenutak i ne bi popustio. Svaka promjena ovoga položaja koja se provodi u nastavku ratne aktivnosti mora dakle voditi do još *nepovoljnijeg*, barem u predodžbi. Najteži položaj u koji može zapasti netko tko vodi rat jest potpuna onesposobljenost. Ako bi protivnik bio prisiljen pokoriti se našoj volji ratnim djelovanjem, moramo ga ili onesposobiti ili dovesti u takvo stanje da će najvjerojatnije biti njime ugrožen. Iz toga slijedi kako cilj ratnoga djelovanja uvijek mora biti razoružavanje ili bacanje neprijatelja na koljena, ovisno o tome kako se želimo izraziti.

No rat nije djelovanje žive sile na mrtvu masu, nego je to uvijek sraz dviju živih sila jedne protiv druge jer apsolutna patnja ne bi mogla biti vođenje rata pa se ono što smo rekli o krajnjem cilju ratnoga djelovanja moralo odnositi na oba dijela. Ovdje je, dakle, opet riječ o uzajamnom djelovanju. Dok ne porazim protivnika, moram se bojati da će on poraziti mene, znači da nisam više gospodar svojih po-

stupaka, već on naređuje meni kako ja naređujem njemu. To je drugo *uzajamno djelovanje koje vodi do drugoga krajnjega*.

(Drugo uzajamno djelovanje.)

5. Krajnje naprezanje sila

Želimo li poraziti protivnika, moramo odmjeriti svoje naprezanje prema njegovoj snazi otpora; ona se izražava umnoškom čiji se čimbenici ne daju razdvojiti, naime: *veličina postojećih sredstava i jačina snage volje*.

Veličina postojećih sredstava mogla bi se odrediti jer se temelji (iako ne sasvim) na brojkama, ali snaga volje može se mnogo teže odrediti, a procjenjuje se možda samo po jačini motiva. Pod pretpostavkom da bismo na taj način dobili snošljivu vjerojatnost za snagu otpora protivnika, možemo po tome odrediti svoje napore ili ih tako povećati da prevladavaju ili ih, ako nemamo mogućnost za to, učiniti što većima. No isto čini i protivnik, dakle novo međusobno povećanje koje u samoj predodžbi ponovno mora imati težnju za krajnjim. To je *treće uzajamno djelovanje i treće krajnje* na koje nailazimo.

(Treće uzajamno djelovanje.)

6. Modifikacije u stvarnosti

Na apstraktnom planu običnoga pojma nadmoćni razum ne nalazi mir sve dok ne stigne do krajnjega jer ima posla s krajnjim, sa sukobom sila prepuštenih sebi samima koje slijede samo svoje unutarnje zakone. Ako bismo, dakle, željeli iz običnoga pojma rata izvesti apsolutnu točku za cilj koji izuzimamo i za sredstva koja trebamo primijeniti, dospjeli bismo uz stalna uzajamna djelovanja do ekstrema koji nisu ništa drugo nego igra ideja, izazvana jedva vidljivom niti logičke sitničavosti. Ako bismo, držeći se čvrsto apsolutnoga, potezom pera htjeli zaobići sve teškoće i logičkom strogoćom ustrajati u tome da u svako doba moramo biti spremni na krajnje i svaki put uložiti krajnji napor, tada bi takav potez pera bio običan knjiški zakon koji ne bi odgovarao stvarnomu svijetu.

Pretpostavimo li također da je ono krajnje u naporu nešto apsolutno što se može lako pronaći, moramo priznati da će se ljudski duh teško podrediti toj logičnoj sanjariji. U nekim slučajevima nepotrebno bi se trošila snaga koja bi morala naći protutežu u drugim načelima umijeća vladanja. Bio bi potreban napor volje koji ne bi bio u skladu s pretpostavljenom svrhom pa se ne bi mogao ostvariti jer ljudska volja nikada ne dobiva na snazi logičkom sitničavosti.

No sve to poprima drukčiji oblik prelazimo li iz apstrakcije u stvarnost. Ondje je sve moralo ostati podvrgnuto optimizmu i morali smo zamisliti jednu i drugu stranu ne samo kako teže za savršenstvom nego ga i postižu. Hoće li ikada tako biti i u stvarnosti? Bilo bi:

1. kad bi rat bio posve izoliran čin koji bi nastao odjednom i ne bi bio povezan s prijašnjim životom država;
2. kad bi imao jedan jedini ili niz istodobnih ishoda;
3. kad bi sadržavao u sebi konačan ishod, a političko stanje koje bi zatim slijedilo ne bi na njega djelovalo prethodnim kalkulacijama.

7. Rat nikada nije izoliran čin

Što se tiče prve točke, nijedan od protivnika nije onomu drugom apstraktna osoba i za njega nije čimbenik u umnošku otpora koji se ne temelji na vanjskim stvarima, naime volji. Ta volja nije ništa nepoznato; ona priopćava ono što će biti sutra dan u onome što je bilo danas. Rat ne nastaje iznenada; njegovo širenje nije čin trenutka. Svaki od protivnika može procijeniti drugoga velikim dijelom već po onome što on jest, što čini, a ne po onome što bi on, strogo uzevši, morao biti i činiti. No čovjek sa svojom nesavršenom organizacijom uvijek zaostaje iza crte apsolutno najboljega i tako ovi nedostaci dviju strana u stvarnosti postaju načelo ublažavanja.

8. Rat se ne sastoji samo od jednoga jedinog udara bez trajanja

Druga točka daje nam povoda za sljedeća razmatranja.

Ako bi ishod u ratu bio jedan jedini ili niz istodobnih, sve pripreme za njega morale bi, naravno, dobiti težište prema krajnjemu jer se propust ne može ni na koji način nadoknaditi. Iz stvarnoga bi svijeta pripreme protivnika u najboljem slučaju, koliko su nam poznate, mogle izražavati mjerilo za nas, a sve ostalo ulazilo bi u apstrakciju. No ako se ishod sastoji od više uzastopnih djelovanja, može prethodno sa svim svojim pojavama postati mjerilo za sljedeći. Tako i ovdje nastupa stvarni svijet umjesto apstraktnoga i ublažava nastojanje za krajnjim.

Ali svaki rat nužno bi morao biti sadržan u jednom jedinom ishodu ili u nizu istodobnih ako bi se odjednom prikupila sva sredstva određena za borbu ili ako bi se mogla prikupiti, jer budući da jedan *štetan* ishod nužno smanjuje sredstva, ne može se više, ako su u prvom bila primijenjena *sva* sredstva, zamisliti još koji drugi. Sva ratna djelovanja koja bi mogla slijediti pripadala bi bitno prvomu i zapravo bi tvorila samo njegovo trajanje.

19. Česti zastoji u ratnom djelovanju udaljuju rat još više od apsolutnoga, čine ga još više računom vjerojatnosti

Što sporije protječe ratno djelovanje, što se češće i dulje zaustavlja, to će prije biti moguće izgladiti zabludu, to će drskiji biti vojskovođa u svojim pretpostavkama i to će prije zaostati iza crte krajnosti te sve temeljiti na vjerojatnostima i nagađanjima. Priroda konkretnoga slučaja traži za sebe *izračun vjerojatnosti* prema danim odnosima i više ili manje polagan tijek ratnoga djelovanja ostavlja više ili manje vremena za to.

20. Potrebna je samo još slučajnost da ga učini igrom, a ona nikada ne izostaje

Iz ovoga vidimo koliko objektivna priroda rata čini rat računom vjerojatnosti. Sada je potreban samo još jedan jedini element da ga učini *igrom*, a taj element mu sigurno ne nedostaje: to je *slučajnost*. Nema ni jedne ljudske djelatnosti koja bi tako postojano i tako općenito bila u doticaju sa slučajnošću kao rat. No osim slučajnosti važno mjesto zauzima i neizvjesnost, a s njom i sreća.

21. Rat postaje igrom i zbog svoje objektivne i zbog svoje subjektivne prirode

Bacimo li sada pogled na *subjektivnu prirodu* rata, tj. na one snage koje ga moraju voditi, učinit će nam se većim od igre. Element u kojem se kreće ratna djelatnost jest opasnost, no koja je najplemenitija kvaliteta od svih duševnih osobina u opasnosti? *Hrabrost*. Hrabrost se doduše može podnositi s mudrom proračunatošću, ali to su ipak različite stvari, pripadaju različitim duševnim snagama, dok su naprotiv *odvažnost*, *vjera u sreću*, *smionost*, *neustrašivost* samo izrazi hrabrosti i svi ti smjerovi duše traže svoj pravi element – slučajnost.

Vidimo, dakle, kako od početka apsolutni, takozvani matematički čimbenici u vojnim izračunima nigdje ne nalaze čvrsti oslonac i da se odmah u početku tu pridružuje igra mogućnosti, vjerojatnosti, sreće i nesreće koja se nastavlja u svim velikim i malim nitima svoga tkiva te da od svih grana ljudskoga djelovanja rat najviše sliči kartanju.

22. Kako to općenito najbolje odgovara ljudskom duhu

Iako naš um uvijek čezne za jasnoćom i sigurnosti, naš duh često osjeća kako ga privlači neizvjesnost. Umjesto da se s umom probija uskom stazom filozofskog istra-

živanja i logičkih zaključaka kako bi, jedva svjestan sam sebe, stigao u prostore gdje se osjeća strano i gdje se čini da ga napuštaju svi poznati predmeti, zadržava se radije s maštom u carstvu slučajnosti i sreće. Umjesto u oskudnoj nužnosti, ovdje uživa u carstvu mogućnosti; oduševljena time, hrabrost dobiva krila pa tako smionost pogibao postaju element u koji se ona baca poput hrabroga plivača u rijeku.

Treba li je teorija ovdje napustiti, treba li se kretati dalje samodopadno u apsolutnim zaključcima i pravilima? Tada je ona neupotrebljiva za život. Teorija treba uzeti u obzir i ono ljudsko, priuštiti svoje mjesto i hrabrosti, smionosti pa čak i odvažnosti. Ratno umijeće ima veze sa živim i moralnim snagama pa iz toga slijedi kako nigdje ne može postići nešto apsolutno i sigurno. Dakle, posvuda ostaje prostora za nešto neodređeno i to jednako veliko kod najvećega kao i kod najmanjega. Kako ovo neizvjesno stoji na jednoj strani, hrabrost i samopouzdanje moraju stupiti na drugu i ispuniti prazninu. Koliko su oni veliki, toliko velik mora biti prostor za ono neizvjesno. Hrabrost i samopouzdanje su bitna načela za rat; teorija prema tome treba postaviti samo one zakone u kojima se one nužne i najplemenitije od ratnih vrlina mogu slobodno kretati u svim svojim stupnjevima i promjenama. I u riziku ima mudrosti, a isto tako i opreza, samo što se oni obračunavaju prema drugoj stopi.

23. Rat uvijek ostaje ozbiljno sredstvo za ozbiljnu svrhu. Njegove поближе oznake

Takav je rat, takav je vojskovođa koji ga vodi, takva je teorija koja ga uređuje. Ali rat nije razbibriga, nije uživanje u riziku i uspjehu, nije mjesto za neodgovorne entuzijaste, on je ozbiljno sredstvo za ozbiljnu svrhu. Sve što nosi u sebi od one igre boja u sreći, što prima u sebe od titraja strasti, hrabrosti, mašte, oduševljenja samo su značajke ovoga sredstva.

Rat jedne zajednice – čitavih naroda – i posebno *uglađenih* naroda polazi uvijek od političkoga stanja i izaziva se samo političkim motivom. To je, dakle, politički čin. Ako bi bio savršen, neometan, apsolutno izražavanje sile, kako smo ga morali izvesti iz njegova čistog pojma, on bi od trenutka kada je, izazvan politikom, stupio na njezino mjesto kao nešto sasvim neovisno o njoj, potisnuo politiku i slijedio samo vlastite zakone kao mina koja eksplodira samo na način i u smjeru kako je pripremana. Tako se o toj stvari dosada uistinu i mislilo, ma koliko često nepostojanje sklada između politike i vođenja rata vodilo do teorijskih razlikovanja te vrste. Ali to nije tako pa je ova predodžba potpuno pogrešna. Rat stvarnoga svijeta nije, kao što smo vidjeli, nešto krajnje što popušta njegovu napetost u jednom jedinom izbijanju, već je to djelovanje sila koje se ne razvijaju savršeno jednako i

ravnomjerno, nego sada dovoljno bujaju kako bi prevladale otpor koji mu pružaju tromost i trenje, a drugi put su preslabe da bi izrazile djelovanje. Tako je on u neku ruku pulsiranje nasilja, više ili manje snažno, prema tome više ili manje brzo opušta napetosti i iscrpljuje snage; drugim riječima, više ili manje brzo vodi prema cilju, no uvijek traje dovoljno dugo kako bi još za trajanja omogućio utjecaj na to kako bi mu se mogao odrediti ovaj ili onaj smjer, ukratko kako bi ostao podvrgnut volji vodeće inteligencije. Ako znamo da rat proizlazi iz političke svrhe, prirodno je da ovaj prvi motiv koji ga je stvorio ostaje prvi i najviši čimbenik u njegovu vođenju. Ali politička svrha nije zato despotski zakonodavac, ona se mora prilagoditi prirodi sredstva pa se zato često potpuno mijenja, ali nju uvijek treba najprije razmotriti. Politika će, dakle, prožimati cijelo ratno djelovanje i na njega trajno utjecati koliko to dopušta priroda sila koje u njemu eksplodiraju.

24. Rat je samo nastavak politike drugim sredstvima

Vidimo, dakle, da rat nije samo politički čin, već i pravi politički instrument, nastavak političkih odnosa, njihova provedba drugim sredstvima. Ono što ratu ostaje svojstveno odnosi se samo na pravu prirodu njegovih sredstava. Ratno umijeće općenito i vojskovođa mogu u svakom pojedinom slučaju tražiti da smjerovi i namjere politike ne budu u opreci s tim sredstvima, a taj zahtjev doista nije neznatan. No kako on u pojedinim slučajevima snažno djeluje povratno na političke namjere, to ipak uvijek valja smatrati njihovom modifikacijom jer je politička namjera svrha, a rat je sredstvo, a o sredstvu se nikada ne može razmišljati bez svrhe.

25. Raznolikost ratova

Što su veličanstveniji i jači ratni motivi, što više obuhvaćaju cijeli život naroda, što je jača napetost koja prethodi ratu, to će se više rat približiti svom apstraktnom obliku, to će se više raditi o slamanju neprijatelja, to se više podudaraju ratni cilj i politička svrha, to se više rat doimlje ratnim, a manje političkim. No što su slabiji motivi i napetosti, to će manje prirodni smjer ratnog elementa, naime sile padati na smjernicu koju propisuje politika, to se više rat mora skretati od svoga prirodnog smjera, to se više razlikuje politička svrha od cilja idealnoga rata, to se više čini da rat postaje *politički*.

Kako čitatelj ne bi podlegao pogrešnim predodžbama, moramo ovdje spomenuti da se pod tom prirodnom tendencijom rata misli samo na filozofsku, zapravo *logičku*, a nipošto na tendenciju sila doista obuhvaćenih sukobom tako da bismo

pod tim trebali zamišljati sve duhovne sile i strasti boraca. U nekim slučajevima bi, doduše, i one mogle biti potaknute u takvoj mjeri da bi se teško mogle zadržati na političkom putu, ali u većini slučajeva neće nastati takvo proturječje jer će postojanje tako jakih težnji uvjetovati i veličanstven plan u vezi s tim. Gdje je taj plan usmjeren samo na nešto malo, ondje će i težnja duhovnih sila u masi biti tako malena da će ta masa uvijek trebati više poticaj nego suzdržanost.

26. Sve možete smatrati političkim djelovanjima

Ako je, dakle, da se vratimo na glavnu stvar, istina da se kod jedne vrste rata čini kako politika potpuno nestaje, dok se kod druge vrste pojavljuje vrlo konkretno, možemo ipak tvrditi da je i jedna i druga vrsta politička. Jer promatramo li politiku kao inteligenciju personificirane države, mora se među svim konstelacijama s kojima ona mora računati moći ipak obuhvatiti i ona gdje priroda svih odnosa uvjetuje rat prve vrste. Samo ako se pod politikom ne razumije opća mudrost, već *konvencionalni* pojam oprezne, prepredene i nepoštene mudrosti okrenute od sile, mogla bi joj se više pripisati ova posljednja vrsta rata nego prva.

27. Posljedice ovoga nazora za razumijevanje ratne povijesti i za teorijske temelje

Vidimo, dakle, *prvo*: da ne moramo misliti o ratu u svim okolnostima kao o *samo-stalnoj* stvari, već kao o političkom instrumentu i samo uz takvu predodžbu moguće je ne ulaziti u proturječje s povijesti ratovanja. Samo ona otvara veliku knjigu za razumljivu spoznaju. *Drugo*: upravo to stajalište pokazuje nam kako različiti moraju biti ratovi prema prirodi svojih motiva i okolnosti iz kojih proizlaze.

Prvi, najveličanstveniji, najvažniji čin prosudbe koji provodi državnik i vojskovođa jest taj da rat koji vodi ispravno spozna u tom smislu, ne shvati ga nečim ili ne želi učiniti nečim što on ne može biti s obzirom na okolnosti. To je prvo, *najsveobuhvatnije* od svih strateških pitanja; pobliže ćemo ga razmotriti u nastavku teksta kad bude riječi o ratnome planu.

Dovoljno nam je što smo stvar doveli do te točke i time utvrdili glavni aspekt iz kojeg se moraju promatrati rat i njegova teorija.

28. Posljedice za teoriju

Rat nije samo pravi kameleon jer u svakom konkretnom slučaju pomalo mijenja svoju narav, već je i po svojim ukupnim pojavnostima, s obzirom na tendencije

koje u njemu vladaju, čudesno trojstvo, sastavljeno od prvotne grubosti svoga elementa, mržnje i neprijateljstva koje valja promatrati kao *sljepi prirodni nagon*, od igre vjerojatnosti i slučajnosti koje ga čine *slobodnom duševnom djelatnošću* i od podređene prirode političkog alata zbog čega pripada *čistom razumu*.

Prva od ovih triju strana više je okrenuta puku, druga više vojskovođi i njegovoj vojsci, treća više vlasti. Strasti koje će se rasplamsati u ratu moraju već postojati u narodima; opseg koji će postići igra hrabrosti i talenta u carstvu vjerojatnosti slučaja ovisi o osobini vojskovođe i vojske, ali politički ciljevi pripadaju samo vlasti.

Ove tri tendencije koje se pojavljuju kao isto tako mnoga različita zakonodavstva duboko su utemeljene u prirodi stvari i istodobno su promjenjive veličine. Teorija koja se ne osvrće na neku od njih ili želi uspostaviti među njima proizvoljan odnos dospjela bi istoga trenutaka u takvu opreku sa stvarnošću da bi se već zbog toga morala smatrati ništavnom.

Zadatak je, dakle, da se teorija održi lebdeći između tih triju tendencija kao između triju točaka privlačenja.

Kako se ovaj teški zadatak može najbolje riješiti, istražiti ćemo u Knjizi o teoriji rata. U svakom slučaju ovdje utvrđen pojam rata postaje prva zraka svjetlosti koja nam osvjetljava temelje teorije i koja će nam omogućiti da najprije izdvojimo velike mase i razlikujemo ih.

DRUGO POGLAVLJE: SVRHA I SREDSTVA U RATU

Pošto smo u prethodnom poglavlju upoznali složenu i promjenjivu prirodu rata, sada se želimo pozabaviti istraživanjem kakav utjecaj ona ima na svrhu i sredstva u ratu.

Pitamo li najprije za cilj prema kojem mora biti usmjeren cijeli rat kako bi bio pravo sredstvo za postizanje političke svrhe, vidjet ćemo da je i on jednako promjenjiv kao što su politička svrha i specifične prilike u ratu.

Držimo li se najprije opet pravoga pojma rata, moramo reći kako se njegova politička svrha zapravo nalazi izvan njegova područja. Jer ako je rat djelovanje sile kako bi se prisililo neprijatelja na izvršenje naše volje, trebalo bi se *uvijek i samo* raditi o tome da se neprijatelja slomi, tj. da ga se onesposobi. U toj stvarnosti želimo najprije razmotriti *ovu* svrhu stvorenu iz pojma kojem u stvarnosti nalikuju mnoštvo slučajeva.

U nastavku ćemo pri ratnom planu pobliže istražiti što znači *onesposobiti* neku državu, no ovdje moramo razlikovati tri stvari koje kao tri opća predmeta u sebi obuhvaćaju sve ostalo. To su *oružana sila*, *zemlja* i *volja neprijatelja*.

Oružana sila mora biti *uništena*, tj. *dovedena u takvo stanje da više ne može nastaviti borbu*. U nastavku ćemo pod izrazom »uništenje neprijateljske oružane sile« razumijevati samo to.

Zemlja se mora osvojiti jer bi se iz nje mogla razviti nova oružana sila.

No ako se dogodilo i jedno i drugo, ipak se rat, tj. neprijateljska napetost i djelovanje neprijateljskih snaga ne mogu smatrati završenim dok i volja neprijatelja nije svladana, tj. dok njegova vlast i njegovi saveznici nisu uspjeli potpisati mir ili je narod pokoren, jer, i dok smo u potpunom posjedu zemlje, borba se može iznova rasplamsati u njezinoj unutrašnjosti ili uz pomoć njezinih saveznika. Dakako da se to može dogoditi i *nakon* zaključenja mira, ali to dalje dokazuje samo da ni jedan rat ne nosi u sebi savršen ishod i rješenje. Čak ako to i jest slučaj, u zaključenju mira gasi se svaki put sila iskri koje bi mirno dalje svjetlucale, a napetosti popuštaju jer se svi duhovi skloni miru, kojih u svakom narodu i u svim prilikama uvijek ima mnogo, okreću potpuno od smjera otpora. Uostalom, ma kako bilo, uvijek kad nastupi mir, valja smatrati kako je svrha postignuta i da je ratni posao završen.

Budući da je od onih triju stvari oružana sila namijenjena obrani zemlje, prirodni je redosljed da se najprije uništi oružana sila, zatim osvoji zemlja i preko ta dva uspjeha i stanja u kojem se tada još nalazimo primora neprijatelja na mir. Obično se neprijateljska oružana sila uništava postupno i upravo u toj mjeri slijedi je u stopu osvajanje zemlje. I jedno i drugo se obično javlja u izmjeničnom djelovanju tako da gubitak područja djeluje povratno na slabljenje oružanih snaga. No taj redosljed nije nipošto nuždan i zato se ne pojavljuje uvijek. Neprijateljska oružana snaga može se, i prije nego što znatno oslabi, povući na suprotne granice zemlje, dakle potpuno u inozemstvo. U tom slučaju bit će osvojen najveći dio zemlje ili cijela zemlja.

Ali ova svrha *apstraktnoga rata*, ovo posljednje sredstvo za postizanje političke svrhe u kojem se trebaju sastati sva ostala, *onesposobljavanje neprijatelja* u stvarnosti nipošto općenito ne postoji, nije nuždan uvjet za mir pa se ni na koji način ne može postaviti kao zakon u teoriji. Bezbroj je puta bio sklopljen mir prije nego što se ijedna od dviju strana mogla smatrati onesposobljenom, čak i prije nego što je ravnoteža bila i samo primjetno narušena. Štoviše, pogledamo li konkretne slučajeve, moramo priznati samima sebi da bi u cijelom nizu njih *slamanje neprijatelja* bilo beskorisna igra predodžbi, ako je naime neprijatelj znatno moćniji.

U europskoj politici je tradicija da se države savezima o zaštiti i obrani obvežu na uzajamnu pomoć, ali ne tako da neprijateljstvo i interes jedne treba to postati i za drugu, već tako da si međusobno bez obzira na predmet rata i protivnikove napore unaprijed obećaju jedna drugoj određenu, obično ne pretjerano veliku vojnu pomoć. U takvom savezničkom činu ne smatra se da se saveznik s protivnikom nalazi u pravom ratu koji bi nužno morao početi objavom rata i završiti zaključenjem mira. No ovo shvaćanje ne postoji nigdje s određenom oštrinom, a u primjeni postoji kolebanje.

Stvar bi imala svojevrstu unutarnju vezu, a teorija rata pritom bi manje upadala u nepravilnost kad bi ova obećana pomoć od nekih 10, 20 ili 30 tisuća vojnika bila potpuno prepuštena zaraćenoj državi tako da bi ih ona mogla upotrijebiti prema svojoj potrebi. Tu bi pomoć trebalo smatrati unajmljenom vojskom. No praksa je daleko od toga. Pomoćne postrojbe imaju obično vlastitog vojskovođu koji ovisi samo o svojoj pratnji i kojem ova postavlja onakav cilj koji će se najbolje slagati s polovinom njegovih namjera.

No čak i tada kada dvije države doista ratuju protiv treće, ne vrijedi uvijek kako trećeg moramo smatrati neprijateljem kojega valja uništiti kako on ne bi uništio nas, već se stvar često svršava kao trgovački posao. Svaki prema veličini opasnosti koju treba svladati i prednosti koje može očekivati ulaže akciju od 30 000 do 40 000 vojnika i postupa tako da pritom može izgubiti samo ovu akciju.

Ovo stajalište ne postoji samo tada kad jedna država priskače u nekoj prilici u pomoć drugoj koja joj je prilično nepoznata, već čak i tada kad obje imaju velik zajednički interes, što ne može proći bez diplomatske zaštite, a ugovarači se obično usuglase samo s malom ugovornom pomoći da bi svoje ostale vojne snage uporabili prema posebnim okolnostima do kojih bi mogla dovesti politika.

Ovaj način promatranja savezničkoga rata bilo je sasvim općenit. Samo u najnovije vrijeme kada je krajnja opasnost nagnala duhove na prirodne puteve kao protiv Bonaparte i kada ih je neobuzdana sila uvukla kao one s Bonaparteom, ono je moralo ustuknuti pred prirodnim. Taj način je polovica, anomalija, jer rat i mir su u osnovi pojmovi koji ne poznaju stupnjevanje. Takvo shvaćanje ipak nije bio samo diplomatska tradicija koju bi razum mogao zanemariti, već je duboko utemeljeno u prirodnoj ograničenosti i nemoći samog čovjeka.

Na kraju i u vlastitom ratu njegov politički povod ima snažan utjecaj na njegovo vođenje.

* (Drugo izdanje: pod.)

Kad od neprijatelja želimo samo sitnu žrtvu, zadovoljit ćemo se ako ratom dobijemo sitnu protuvrijednost pa mislimo da ćemo to postići umjerenim naporom. Otprilike isto tako zaključuje i protivnik. Utvrdi li sada jedan ili drugi da se malo prevario u računu, da nije toliko jači od neprijatelja kao što je želio, već da je štoviše slabiji, u tom trenutku obično nedostaju novac i sva druga sredstva te nema ni dovoljno moralnog poticaja za veću energiju. Pomaže se kako se može, od budućnosti se očekuju povoljni događaji iako to nema nikakva opravdanja, a rat se u međuvremenu vuče iznemoglo poput bolesnika na umoru.

Tako se uzajamno djelovanje, nadmetanje, silina i nezadrživost rata gube u stagnaciji slabih motiva i obje strane kreću se u vrlo suženim krugovima uz neku vrstu sigurnosti.

Ako se jednom dopusti takav utjecaj političke svrhe na rat kakav se i mora dopustiti, nema više granice i moraju se prihvatiti i takvi ratovi koji se sastoje u običnoj prijetnji protivnika i u potpori pregovaranju.*

Jasno je da teorija rata, ako želi biti i ostati filozofsko razmišljanje, ovdje zapada u nepravilnost. Sve što je nužno u pojmu rata čini se da pred njom bježi, a ona je u opasnosti da ostane lišena bilo kakvog oslonca. Ali ubrzo se pokazuje prirodan izlaz. Koliko se više unosi u ratni čin načelo umjerenosti, ili bolje, što su slabiji motivi djelovanja, to više akcija prelazi u pasivnost, to se manje stvari događa, to su manje potrebna vodeća načela. Cijelo ratno umijeće pretvara se u čistu obazrivost i ona će se uglavnom usmjeriti na to da se poljuljana ravnoteža odjednom ne okrene na našu štetu i da se polurat ne pretvori u potpun rat.

ŠESTO POGLAVLJE:

B. RAT JE SREDSTVO POLITIKE

Nakon što smo se dosad pri razdoru koji postoji između prirode rata i drugih interesa pojedinog čovjeka i društvenog saveza morali osvrtni čes prema jednoj čes prema drugoj strani kako ne bismo zanemarili ni jedan od ovih oprečnih elemenata – taj je razdor utemeljen u samom čovjeku i filozofski um ga ne može riješiti – želimo potražiti ono jedinstvo u koje se u praktičnom životu spajaju ovi proturječni elementi i djelomično se uzajamno neutraliziraju. Mi bismo bili ovu sastavnicu iznijeli odmah na početku da nije bilo potrebno vrlo jasno istaknuti

* (Drugo izdanje: i u pregovaranju.)

upravo te proturječnosti i odvojeno promatrati različite elemente. Ovo je jedinstvo *pojam da je rat samo dio političkog odnosa, dakle ništa samostalno.*

Zna se, naravno, da rat izazivaju samo politički odnosi između vlada i naroda. Obično se stvar zamišlja tako da s ratom prestaje taj odnos i nastupa sasvim drugo stanje koje podliježe samo vlastitim zakonima.

Mi, naprotiv, tvrdimo da rat nije ništa drugo nego produženje političkih odnosa upletanjem drugih sredstava. Kažemo »upletanjem drugih sredstava« kako bismo time u isti mah istaknuli da ovi politički odnosi ne prestaju samim ratom, ne pretvaraju se u nešto sasvim drugo, već da u svojoj biti i dalje postoje bez obzira na to kako bila oblikovana sredstva kojima se on služi i da su glavne crte kojima teku ratni događaji i s kojima su povezani samo njihove smjernice koje se provlače kroz rat sve do mira. Kako bi se to drukčije moglo i zamisliti? Zar s diplomatskim notama ikad prestaju i politički odnosi raznih naroda i vlada? Nije li rat samo drukčiji način pisanja i izricanja njihovih misli? On naravno ima vlastitu gramatiku, ali ne i vlastitu logiku.

Prema tome rat se ne može nikad odvojiti od političkih odnosa, a ako se ovo bilo gdje i teoretski dogodi, prekinut će se svi konci odnosa i nastat će besmislena i besciljna stvar.

Ovakvo mišljenje bilo bi čak i tada prijeko potrebno kad bi rat bio potpuni rat, potpuno nesputan element neprijateljstva. Zar nije sve na čemu se on temelji i što određuje njegove glavne smjernice – vlastita moć, moć protivnika, obostrani saveznici, karakter naroda i vlade, kako smo ih opisali u prvome poglavlju prve knjige, zar nisu oni političke prirode i nisu li tako povezani sa svim političkim odnosima da ih je nemoguće odvojiti od njih? – No takav način razmišljanja postaje dvostruko nuždan kad pomislimo kako pravi rat nije tako dosljedna težnja, usmjerena na krajnosti kao što bi prema svom pojmu trebao biti, već neka polustvar, proturječnost samom sebi. Kao takav ne može slijediti vlastite zakone, već se mora promatrati kao dio određene cjeline, a ova cjelina je politika.

Politika, služeći se ratom, kloni se svih strogih posljedica koje proizlaze iz njegove prirode, ne vodi gotovo nikakvu brigu o krajnjim mogućnostima i drži se samo najbližih vjerojatnosti. Ako se zbog toga u cijelu akciju umiješa mnogo neizvjesnosti, postat će svojevrsna igra pa politika svake vlade gaji povjerenje da će u ovoj igri nadmašiti protivnika spretnošću i oštrinom pogleda.

Tako politika čini od ratne stihije koja ruši sve pred sobom jednostavan instrument. Od strahovitog ubojitog mača kojim treba zamahnuti objema rukama i svom snagom udariti jedanput i ne više ona čini lagan mač kojim se lako rukuje, koji katkad zna postati čak rapir pa naizmjenice izvodi udare, napade i parade.

Tako se rješavaju proturječnosti u koje rat upleće čovjeka koji je po prirodi plašljiv, ako to želimo prihvatiti kao rješenje.

Ako rat pripada politici, poprimat će i njezin karakter. Što je ona veličanstvena i moćnija, to će biti i rat i to može sezati do visine na kojoj rat doseže svoj apsolutni oblik.

Kod ovakvog načina gledanja nemamo potrebe gubiti iz vida rat u ovom obliku, štoviše njegova slika mora neprestano lebdjeti u pozadini.

Samo ovako predodređen rat bit će opet jedinstvo, samo s njim mogu se promatrati svi ratovi kao stvari *jedne* vrste i samo s pomoću njega dobit će prosudba pravo i točno stajalište iz kojega treba stvarati i ocjenjivati velike planove.

Politički element ne prodire duboko u pojedinosti rata, ne postavljaju se izvidnice i ne vodi se ophodnja prema političkim obzirima, ali utoliko je odlučniji utjecaj ovog elementa na plan cijeloga rata, ratni pohod, a često čak i na bitku.

Zbog toga se nismo ni žurili iznijeti ovo stajalište odmah u početku. Kod pojedinih stvari ono bi nam malo koristilo, ono bi u određenoj mjeri odvratilo našu pozornost. No kod plana za rat i pohod ono je nužno potrebno.

Uopće, ništa nije važnije u životu nego točno utvrditi točku s koje se stvari moraju shvatiti, prosuditi i na njoj ustrajati. Samo *s jednog* stajališta možemo shvatiti masu pojava u njihovu jedinstvu i samo nas jedinstvo gledišta može očuvati od proturječnosti.

Ako dakle pri ratnim planovima nije dopušteno dvostruko i višestruko gledište prema kojem bi se stvari mogle promatrati čas očima vojnika, čas očima upravitelja, čas političara itd., postavlja se pitanje mora li se sve ostalo nužno podrediti *politici*.

Pretpostavlja se da politika u sebi sjedinjuje i izjednačuje sve interese unutarne uprave, pa i čovječnosti i svega ostalog što bi filozofski um mogao izraziti. Politika nije ništa drugo nego samo upravitelj svih ovih interesa prema drugim državama. Da ona može imati pogrešan pravac, da može služiti ponajprije častohleplju, privatnim interesima, taštini vladara, nije ovdje tema. Ni u kom slučaju ne može se ratno umijeće smatrati njezinim učiteljem. Politiku ovdje možemo promatrati samo kao predstavnicu svih interesa cijeloga društva.

Ostaje pitanje mora li pri izradbi ratnih planova političko stajalište ustuknuti pred vojnim (ako bi se takvo uopće moglo i zamisliti), tj. sasvim nestati ili mu se podrediti, ili ono mora ostati prvo, a vojno se treba podrediti njemu.

Da političko stajalište mora potpuno prestati s ratom moglo bi se zamisliti samo kad bi ratovi iz čistog neprijateljstva bili borba na život i smrt. Ovakvi kakvi jesu, oni su samo izrazi same politike, kao što smo upravo pokazali. Podređivanje

političkoga stajališta vojnom bilo bi besmisleno jer je politika stvorila rat. Ona je inteligencija, a rat samo instrument, a ne obratno. Ostaje moguće samo podređivanje vojnog stajališta političkom.

Ako mislimo na prirodu pravoga rata, moramo se sjetiti onoga što je rečeno u trećem poglavlju ove knjige da *se kod svakog rata prema vjerojatnosti koju daju političke činjenice i odnosi prvo treba shvatiti njegov karakter i njegove glavni obrisi kako proizlaze iz političkih veličina i odnosa* i da se često, možemo čak tvrditi *uglavnom*, rat mora promatrati kao organska cjelina od koje se ne mogu odvojiti pojedini dijelovi, gdje se, dakle, svaka pojedina djelatnost mora sliti s cjelinom i proizlaziti iz ideje ove cjeline. Tada postaje potpuno pouzdano i jasno da vrhovno stajalište za ratovanje, odakle polaze glavne smjernice, ne može biti nikakvo drugo nego stajalište same politike.

S ovog stajališta stvaraju se planovi kao da su izliveni iz jednoga kalupa, shvaćanje i prosudba postaju lakši, prirodni, uvjerenje jače, motivi više zadovoljavaju, a povijest je razumljivija.

S ovoga stajališta sukob između političkih i vojnih interesa bar nije više u prirodi same stvari pa se ondje gdje se pojavljuje trebaju promatrati samo kao nesavršenstvo uvida. Da politika zahtijeva od rata ono što on ne može izvršiti, protivilo bi se pretpostavci da ona poznaje instrument koji želi uporabiti, dakle prirodnoj, sasvim potrebnoj pretpostavci. No ako ona pravilno prosuđuje tijek ratnih zbivanja, tada je u potpunosti njezina stvar i samo može biti njezina da se odredi koji smjer zbivanja odgovara ratnom cilju.

Jednom riječju, ratno umijeće na svom najvišem stupnju postaje politika, ali, naravno, politika koja umjesto da piše note vodi bitke.

Uz takvo mišljenje nedopustivo je, pa čak i štetno razlikovanje prema kojem neki veliki ratni događaj ili plan za njega treba dopustiti *potpuno vojnu prosudbu*. Besmisleno je pri planiranju rata zatražiti savjet od vojnika kako bi oni prosuđivali *potpuno vojno* o tome što trebaju činiti vlade. Još je besmisleniji zahtjev teoretičara da se postojeća ratna sredstva trebaju predati vojskovođi kako bi se prema njima donio čisto vojni plan za rat ili ratni pohod. I opće iskustvo uči da unatoč velikoj raznolikosti i razrađenosti današnjeg ratovanja glavne crte rata ipak uvijek određuju vlade, tj. ako se želimo izraziti stručno, samo politička, a ne vojna vlast.

Ovo je potpuno prirodno. Nijedan od glavnih planova koji su potrebni za rat ne može se donijeti bez uvida u političke prilike i kaže se zapravo nešto sasvim drugo nego što bi se željelo reći ako se, što se često događa, govori o štetnom utjecaju politike na ratovanje. Ne treba kудiti ovaj utjecaj, već samu politiku. Ako je politika ispravna, tj. ako pogada cilj, ona može i na sam rat djelovati u tom smislu

samo povoljno. Gdje se ovaj utjecaj udaljava od cilja, izvor treba tražiti samo u lošoj politici.

Samo kada politika od određenih ratnih sredstava i mjera očekuje djelovanje koje ne odgovara njihovoj prirodi, može svojim odredbama štetno utjecati na rat. Kao što netko u jeziku kojem nije sasvim dorastao katkad* ispravnu misao netočno izrazi, tako će i politika često zapovjediti stvari koje ne odgovaraju njezinoj namjeri.

To se vrlo često događalo i to upućuje na to da se određeno poznavanja ratnog umijeća ne bi trebalo odvajati od političkog vođenja.**

Ali prije nego što nastavimo, trebamo se ograditi od pogrešnog tumačenja koje je vrlo često. Daleko smo od toga da vjerujemo da bi neki ministar rata, zadubljen u spise, ili neki učeni inženjer ili čak vojnik sposoban na bojnome polju, bio zato i najbolji ministar ili sam knez. Drugim riječima, nikako ne mislimo da poznavanje ratnog umijeća treba biti njegova glavna osobina.*** Sjajan, izvanredan um i jak karakter su glavne osobine. Poznavanje ratnog umijeća lako je dopuniti na ovaj ili onaj način. Francuska nikad lošije nije bila savjetovana u svojim ratnim i političkim aktivnostima nego pod braćom Belle-Isle i vojvodom od Choiseula, iako su sva trojica bili dobri vojnici.

Ako rat treba u potpunosti odgovarati političkim namjerama i ako politika treba biti potpuno primjerena ratnim sredstvima gdje državnik i vojnik nisu sjeđinjeni u jednoj osobi, preostaje samo jedno dobro sredstvo, naime da vrhovni zapovjednik postane član vlade kako bi sudjelovao u najvažnijim trenucima njezina djelovanja. Ovo je međutim moguće samo tada kada se kabinet, tj. vlada, nalazi u blizini bojišta**** kako bi se sve rješavalo bez većega gubitka vremena.

Tako je radio austrijski car 1809., tako su radili i saveznički vladari 1813., 1814. i 1815. godine i takav način rada savršeno se potvrdio.

Vrlo je opasan utjecaj neke druge vojne osobe uz vrhovnog zapovjednika u kabinetu. Rijetko će to dovesti do zdrava i valjana djelovanja. Primjer Francuske, gdje je Carnot 1793., 1794. i 1795. godine vodio ratne operacije iz Pariza, valja odbaciti jer terorizam stoji na raspolaganju samo revolucionarnim vladama.

Želimo završiti s jednim povijesnim razmatranjem.

Kad je devedesetih godina prošloga stoljeća nastupio neobičan obrat u europskom ratnom umijeću, kad su najbolje vojske vidjele kako dio njihova dotadašnjeg

* (Drugo izdanje: protivno svojoj namjeri.)

** (Drugo izdanje: To se vrlo često događalo i pokazuje da politici ne smije nedostajati određen uvid u bit rata.)

*** (Drugo izdanje: da je dubok uvid u bit rata glavna osobina ministra koji vodi politiku.)

**** (Drugo izdanje: kako bi u najvažnijim trenucima njezina djelovanja.)

dotle nije ni slutilo, činilo se doista kako je za svaki pogrešan potez krivo ratno umijeće. Bilo je očito kako je ono, ograničeno navikom na uži krug pojmova, bilo iznenađeno mogućnostima koje su bile, doduše, izvan ovoga kruga, ali, naravno, ne izvan prirode stvari.

Promatrači koji imaju najširi pogled pripisivali su ovu pojavu općem utjecaju koji je politika stoljećima imala na ratno umijeće, i to na njegovu najveću štetu i zbog čega se ratno umijeće srozalo na to da bude neka polustvar, često prava obmana. Činjenica je bila ispravna, samo je bilo pogrešno smatrati je kao da je nastala slučajno stjecajem okolnosti i da se mogla izbjeći. Drugi su mislili da se sve može objasniti iz trenutačnoga utjecaja individualne politike Austrije, Pruske, Engleske itd.

No zar je istina da upravo prepad kojim se inteligencija osjećala pogođenom spada u umijeće ratovanja, a ne u samu politiku? Tj. govoreći našim jezikom: Je li nesreća nastala zbog utjecaja politike na rat ili zbog same pogrešne politike?

Golem utjecaj Francuske revolucije izvan njezinih granica treba, očito, mnogo manje tražiti u novim sredstvima i nazorima njezina ratovanja nego u potpuno izmijenjenom načinu upravljanja državom, u karakteru vlade, u položaju naroda itd. Što su druge vlade sve ove stvari promatrale nepravilno, što su običnim sredstvima htjele održati ravnotežu nasuprot novim i nadmoćnim silama: sve su to političke pogreške. Jesu li se ove pogreške mogle uočiti i popraviti sa stajališta čisto vojnog shvaćanja rata? Nemoguće! Jer, i da je doista postojao neki strateg filozof koji bi samo iz prirode stihijskog neprijateljstva htio izvesti sve zaključke i time proreći daleke mogućnosti, ipak bi bilo sasvim nemoguće i najmanje slijediti takve tlapnje.

Samo ako se politika izdigla do pravilne procjene snaga, probuđenih u Francuskoj i novih prilika koje su nastale u europskoj politici, mogla je predvidjeti rezultat koji bi odatle nastao za glavne crte rata i samo tako bi mogla naći potrebnu količinu sredstava te izabrati najbolji put.

Može se, dakle, kazati: dvadesetogodišnje pobjede revolucije uglavnom su posljedica pogrešne politike vlada koje su joj se suprotstavljale.

Ove su se pogreške dakako očitovale tek u sklopu rata, a njegove pojave bile su potpuno suprotne političkim očekivanjima. No to se nije dogodilo zbog toga što je politika propustila potražiti savjet od ratnog umijeća. Ratno umijeće kojem je političar mogao vjerovati, tj. ono iz stvarnoga svijeta koje pripada politici trenutka, njezin dobro poznati instrument kojim se do tada služila, to se ratno umijeće, naravno, ulovilo u zabludu politike i zato je nije moglo ni u

znatne izmjene koje su ga približile njegovom apsolutnom obliku. No te izmjene nisu nastale tako što se francuska vlada u određenoj mjeri osamostalila, otrgla s povodca politike, već su nastale iz izmijenjene politike koja je proizašla iz Francuske revolucije i za Francusku i za cijelu Europu. Ova politika je ponudila druga sredstva, druge snage i time omogućila energiju u ratovanju na koju se inače nije moglo ni pomisliti.

Dakle, i stvarne izmjene u ratnom umijeću posljedica su izmijenjene politike, i, daleko od toga da dokazuju moguće odvajanje jedne od druge, one su, naprotiv, jak dokaz njihova prisnog jedinstva.

Dakle, još jednom: rat je instrument politike. On mora neizbježno nositi politički karakter, on mora mjeriti političkom mjerom. Vođenje rata je zato u glavnim potezima sama politika koja je pero zamijenila mačem, ali zato nije prestala razmišljati prema vlastitim zakonima.

SEDMO POGLAVLJE: OGRANIČENI CILJ, NAPADNI RAT

Čak i tada kad cilj ne može biti slamanje neprijatelja, ipak on može biti neposredno pozitivan, a taj pozitivni cilj može se sastojati samo u osvajanju dijela neprijateljskih zemalja.

Korist od takvog osvajanja sastoji se u tome što slabimo neprijateljske državne pa time i oružane snage, a svoje povećavamo, dakle djelomično ratujemo na neprijateljev račun. Zatim, pri zaključivanju mira treba osvojenâ područja smatrati čistom dobiti jer ih možemo ili zadržati ili u zamjenu za njih dobiti druge pogodnosti.

Ovakvo gledanje na osvajanje neprijateljske države vrlo je prirodno i ne bi se moglo reći ništa protiv njega da stanje obrane, koja mora slijediti poslije napada, ne izaziva često dvojbe.

U poglavlju o vrhuncu pobjede dovoljno smo raspravljali na koji način takav napad slabi oružane snage i da poslije njega može slijediti stanje koje prijeti opasnim posljedicama.

Ovo slabljenje naše oružane snage osvajanjem nekog neprijateljskog područja ima stupnjeve, a oni najviše ovise o geografskom položaju takvoga područja. Koliko je on više dopuna naših vlastitih područja, nalazi se u njima ili duž njih; što se više nalazi u smjeru glavnih snaga, to će manje slabiti naše snage. Saska je u Sedmogodišnjem ratu bila prirodna dopuna pruskom ratištu, a oružana snaga